

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Iris Vilba

EESTI FRASEOLOGISMIDE KASUTUS JA TÄHENDUSTE MUUTUMINE

Bakalaureusetöö

Juhendaja (PhD) Ann Veismann

TARTU 2026

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Iris Vilba

Lühikokkuvõte

Käesolev bakalaureusetöö uurib eesti fraseologismide tundmist ning tähenduste muutumist. Ajakohaste andmete kogumiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks koostas täiskasvanute seas veebiküsimustiku, kus käsitleti 16 fraseologismi. Nende seas oli nii ühetähenduslikke, kui ka polüseemseid fraseologisme, mille tundmist, kasutust ja tähendusi töös analüüsisin. Seejuures uurisin, kas ja kuidas ilmnevad vastajate seas erinevused sõltuvalt nende vanusest, soost ja emakeelest. Küsitluse tulemustest selgus, et enamik fraseologisme on vastajatele hästi teada. Seejuures sõltus vastajate hinnang kasutussagedusele fraseologismi tuntusest. Üldiselt joonistus välja, et mida nooremad olid vastajad, seda vähem fraseologismi teati ning seda harvemaks hinnati kasutussagedust. Naised kaldusid fraseologisme meestest paremini tundma ning hindasid oma kasutust sagedasemaks. Polüseemsetel fraseologismidel tekkis küsitluses pakutud tähendusvariantide vahel suurem jagunemine kui ühetähenduslikel fraseologismidel. Enamasti eelistati sõnaraamatute esmast tähendust, kuid väljendite *selge nagu seebivesi*, *keele peal olema* ja *kõva käsi* puhul valisid vastajad pigem teisese tähenduse. Fraseologismi *kõva käsi* juures ilmnes selgemalt sooline erisus ja naised kasutasid väljendit pigem silmapaistva isiku tähenduses, mehed aga eelistasid tähendusena range distsipliiniga inimest. Polüseemsetel fraseologismidel oli näha, et nende mõistmist mõjutavad nii kasutaja vanus, sugu kui ka laiem kontekst, kus fraseologism paikneb. Ühetähenduslikel fraseologismidel eelistas enamik vastajaid ühte ja sama tähendust ning teisi tähendusvariante valiti sellepärast, et fraseologismi ei teatud või oli selle kasutussagedus harv. Kuigi hetkel suuri tähendusnihkeid uurimuse käigus ei ilmnenu, olid polüseemsete fraseologismide tähendustel märgatavamad erinevused just vanuserühmade lõikes. See võib viidata fraseologismide semantilisele teisenemisele tulevikus.

Võtmesõnad: fraseologism, kõnekäänd, kasutus, tähendus, semantiline teisenemine

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Teoreetiline taust.....	8
1.1. Fraseologismide olemus.....	8
1.2. Fraseologismide semantiline teisenemine.....	8
1.3. Varasemad uurimused.....	10
2. Materjal ja meetod	13
2.1. Materjal	13
2.2. Meetod	14
3. Küsitluse tulemused	17
3.1. Fraseologismide teadmine küsitlusele vastajate seas.....	17
3.2. Fraseologismide kasutussageduse hinnang.....	18
3.3. Fraseologismidele omistatud tähendused	19
4.17. Muu soo ja emakeelega vastajad.....	20
4. Tulemuste analüüs fraseologismide kaupa	22
4.1. Vihma käest räästa alla	22
4.2. Krokodillipisaraid valama.....	24
4.3. Selge nagu seebivesi	26
4.4. Selge nagu vesi	28
4.5. Nagu hane selga vesi.....	30
4.6. Kärbsed pähe ajama	31
4.7. Nagu kits kahe heinakuhja vahel	32
4.8. Hambasse puhuma	33
4.9. Keelt peksma.....	34
4.10. Puid alla panema	35
4.11. Keele peal olema.....	37

4.12. Kõrvu teritama	39
4.13. Kops läheb üle maksa	40
4.14. Kahe silma vahele jääma	42
4.15. Kõva käsi	43
4.16. Jänes püksis.....	44
Kokkuvõte.....	46
Kirjandus.....	48
The use of Estonian phraseologisms and the changes in their meanings. Summary.....	50
Lisa 1. Kõnekäändude küsimustik	52
Lisa 2. Fraseologismide tähenduste arv sõnastikes ja kasutussagedused eesti keele ühendkorpuses 2023.....	60
Lisa 3. Fraseologismide tähendusvariandid küsimustikus.....	62

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teema on eesti fraseologismide kasutus ja tähenduste muutumine. Fraseologism on tähenduslikult kokkusulanud püsiv sõnade ühend, millele on harilikult omane metafoorsus (Erelt, Erelt & Ross 2020: 608). Fraseologismide tähendused tekivad semantilisel übermõtestamisel, mille käigus ühe mõisteala tähendused kantakse üle teisele (Õim & Õim 2019: 31). Fraseologismidel võib olla üks või mitu tähendust, millest kõige sagedasemad kajastuvad sõnastikes, kuid need võivad olla ka üsna vastandlikud. Näiteks fraseologismil *selge nagu seebivesi* on Sõnaveebi EKI ühendsõnastikus kaks definitsiooni: 'midagi on täiesti selge' ja 'midagi on arusaamatu'. Selline erinevus võib olla tingitud näiteks kasutajate vanusest, soost ning sõltuda ka ajaperioodist.

On tavaline, et aja jooksul fraseologismide tähendused muutuvad. Nt fraseologismi *läheb kui lepase reega* all mõisteti alguses, et midagi läheb raskelt, kuid nüüdseks tähendab see vastupidist – midagi edeneb kergesti. Tähenduse nihke põhjuseks võib olla lepa omadustesse suhtumise muutumine. Ehkki tänapäeval on sõnastikes ainult uuem tähendus, püsis algne mõte kauem Lõuna-Eestis. (Õim & Õim 2019: 200, 201) Tähenduste muutumist võib täheldada kasvõi eri aegadel ilmunud sõnastikke võrreldes (Õim & Õim 2019: 180). Eelnevalt näiteks toodud fraseologismil *selge nagu seebivesi* on Sõnaveebis kaks tähendust, aga 2000. aastal ilmunud „Fraseoloogiasõnaraamatus“ on tähendusi ainult üks, milleks on 'täiesti selge' (FS).

Töö eesmärk on saada teada, kui palju teatakse ja kasutatakse eesti fraseologisme ning peamiselt millises tähenduses, keskendudes seejuures ka fraseologismide tähenduste muutumisele. Uurides fraseologismide teadmist ning tänapäeval kasutatavaid tähendusi, saab täiendada sõnastikke ning nende tundmine annab aimu, milliseid võiks õpetada ka koolis. Töö jaoks ajakohaste andmete saamiseks koostasın täiskasvanute seas veebiküsimustiku, kus küsisin vastajatelt 16 fraseologismi kohta. Nende seas oli nii ühetähenduslikke kui ka polüseemseid fraseologisme. Uurimisküsimused, millele otsin vastuseid, on järgmised:

- kui palju teatakse ja kasutatakse uuritavaid fraseologisme;
- milliseid tähendusi neile omistatakse;
- kas teadmises, kasutuses ja eelistatud tähendustes tekib erinevusi vanuse, soo ja emakeele vahel;
- kas uuritavate fraseologismide tähendused on muutumas?

Töö koosneb neljast peatükist ja väiksematest alapeatükkidest. Teoreetilise tausta peatükis avan lähemalt fraseologismide olemust, nende semantilist teisenemist, fraseologismide

kandmist sõnastikku ja varasemaid uurimusi. Materjali ja meetodi peatükis kirjeldan oma töö käiku, koostatud küsimustiku ülesehitust ja küsimustikus kasutatud fraseologismide ehk materjali valikut. Seejärel esitan küsitluse tulemused, millele järgneb nende põhjal tulemuste analüüs. Täpsemalt on analüüsitud iga fraseologismi eraldi. Viimasena toon kokkuvõttes välja kõige olulisema ja esitan vastused uurimisküsimustele.

1. Teoreetiline taust

1.1. Fraseologismide olemus

Fraseologism on tähenduslikult kokkusulanud püsiv sõnade ühend, millele on harilikult omane metafoorsus (Erelt, Erelt & Ross 2020: 608). Olenevalt teoreetilisest käsitlusest võib fraseologismi mõistet defineerida erinevalt, aga fraseologismi kolm põhitunnust on, et see koosneb rohkem kui ühest sõnast, on püsiv ja idiomaatiline (Õim & Õim 2019: 31). Fraseoloogiauringutes eristatakse viit tüüpi idiomaatilisi väljendeid: idioome ehk tuumfraseologisme, vormellikke väljendeid, kollokatsioone, vanasõnu ning grammatilisi ja süntaktilisi fraseologisme. Terminit *idioon* kasutatakse *fraseologismiga* paralleelselt just lingvistikas, aga folkloristikas on eelistatud terminiks *kõnekäänd*. (Õim & Õim 2019: 58) Fraseologismid võivad olla nii oma päritolu kui ka kujunemise poolest algupärased või tulla teistest keeltest näiteks sisutõlgete või tõlkelaenudena (vt Õim 2017).

Terminid *fraseologism* ja *kõnekäänd* on kujunenud saksakeelse terminoloogia mõjul, kuid nende varieeruvus tõi kaasa ka eesti keelde samalaadse ainese kohta erinevad terminid (Baran 2017: 99). Esimesena võttis mõiste *kõnekäänd* kasutusele Otto Wilhelm Masing oma 1816. a ilmunud brožüüris “Ehstnische Originalblätter für Deutsche” ning 20. saj alguseks oli see juba laiemalt kasutusel (Baran 2017: 83, 97). 1918. a ilmunud eesti keele normeerivas sõnaraamatus “Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” ei esinenud terminit *kõnekäänd*, vaid ainult *fraas*. Samas 1925. a ilmunud “Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus” olid kasutusel nii *fraas*, *kõnekäänd* kui ka *kõnekõlks*. (Baran 2017: 97–98)

Käesoleva töö eesmärk ei ole määratleda fraseologismi terminit ega liigitada uuritavaid fraseologisme kindlasse kategooriasse, mistõttu ma seda siinkohal ei käsitle. Et tegemist on keeleteadusliku uurimusega, siis kasutan selles töös edaspidi terminit *fraseologism*. Andmete kogumiseks koostatud veebiküsitluses jäädi aga *kõnekäänu* mõiste juurde, sest küsimustik ei olnud suunatud eriala inimestele ning *kõnekäänd* on üldiselt rohkem teadaolev.

1.2. Fraseologismide semantiline teisenemine

Fraseologismid on idiomaatilised ja seda omadust mõistetakse muuhulgas läbi semantilise teisenemise ja läbipaistmatuse. Asta ja Katre Õimu (2019) järgi on semantiline teisenemine ehk ümbermõtestamine protsess, mille käigus ühte mõistealasse kuuluv(ad) tähendus(ed) kantakse üle teisele ning mille tulemusel tekib sisuline muutus ja luuakse uus, kujundlik tähendus.

(1) *Ta hõõrus salvi nina alla ohatisele.*

(2) *Ta seisis laeva ninas.*

(3) *Ta hõõrus mulle viltulaskmist nina alla.*

Kui esimeses lauses on *nina* otseses tähenduses 'inimese hingamisteede algusosa', siis teises lauses on *nina* ülekantud tähenduses laeva eenduv ots. Kolmandas lauses on ümbermõtestatud nii *nina* kui ka verb *hõõruma*. Seeläbi on tekkinud uus väljend 'kellelegi ühte ja sama ette heitma'. (Õim & Õim 2019: 31) Asta ja Katre Õim (2019) on sõnastanud: „läbipaistmatus on väljendi omadus, mis takistab selle tähenduse mõistmist“. Ümbermõtestamisel lähenetakse väljendile selle moodustamise ning läbipaistmatuse puhul arusaadavuse seisukohalt. Seejuures ei välista ümbermõtestamine ja läbipaistmatus teineteist, vaid need esinevad tihti koos ning läbipaistmatus tekib ümbermõtestamise tulemusel. (Õim & Õim 2019: 37) Läbipaistmatus võib ilmnedä tulemis (nt *härjal sarvist haarama*), redutseerunud vormis (nt *eluga tegema* → *eluga*) või komponentides (nt *rantsib kui koer* ehk 'riidlema') (Õim & Õim 2019: 40). Seepärast on fraseologismi mõistmisel oluline roll taustteadmistel. Viimases näites *rantsib kui koer* jääb väljend arusaamatuks, kui ei teata verbi *rantsima* tähendust. Sarnaselt on selles töös uuritud fraseologismiga *krokodillipisaraid valama*. Selle mõistmiseks tuleb teada, et krokodillid vabanevad vee ja toiduga saadud soolade ülejääkidest soolanäärme kaudu, mis avaneb nende silmanurka. Seega ei nuta krokodillid emotsioonide tõttu, vaid soola ülejääkidest vabanemiseks, ning seda teadmist inimsfääri asetades mõistetakse, et pisarad ei ole ehtsad. Seeläbi on tekkinud *krokodillipisaraid valama* tähendus 'kurbust teesklema'. (Õim & Õim 2019: 38) Kuna fraseologismide mõistmine oleneb taustteadmistest, siis mõjutab fraseologismide mõistmist üldisemalt inimese silmaring ning seeläbi ka vanus ja kultuuriruum. Seda, kui palju mõjutavad fraseologismide tundmist vanus, sugu ja emakeel uuritakse käesolevas töös lähemalt.

Ehkki fraseologismidele on peale idiomaatilisuse omane ka püsivus, siis esineb fraseologisme, mis on aja jooksul semantiliselt teisenenud ehk muutnud tähendust. Fraseologismide püsivus avaldub kasutuses, struktuuris ja semantilises püsivuses. Kasutuse püsivusel peaksid keelekogukonna liikmed tunnetama fraseologismi korduvust kõnes ja seejuures mõistma selle tavatähendust. Struktuuri püsivus märgib fraseologismi morfoloogilist, leksikaalset ja süntaktilist kindlakujulisust, mille juures kehtivad fraseologismile nt sõnajärje- ja transformatsioonipiirangud. Kolmas, semantiline püsivus tähistab fraseologismi tähendust. (Õim & Õim 2019: 45) Sellegipoolest ei tähenda fraseologismide püsivus täielikku muutumatust. Rosamund Moon on püsiühendite kindla kuju kohta öelnud, et väljenditest ei peaks eeldama jäikust, sest need muutuvad aja jooksul (Moon 1998: 123).

Elavas ning seeläbi muutavas keelekasutuses esineb variatiivsust ning see käib ka idiomaatiliste keelendite nagu fraseologismide kohta. Seejuures võivad asendada väljendis teatud osad (nt *hing on paelaga ~ lõngaga ~ nõoriga kaelas*), kuigi on ka muutumatuid väljendeid nagu *maast madalast* (Õim & Õim 2019: 53). On oluline märkida, et varieerumine käib fraseologismi põhivormi suhtes ja ülejäänud on variandid. (Õim & Õim 2019: 45) Fraseologismide varieerumine on koosõlas nende esinemissagedusega – suurem kasutus suurendab ka väljendi varieerumise tõenäolisust. Seetõttu seostatakse varieerumist sageli ajakirjanduskeelega. „Kinnistuv varieerumine võib osutada sellele, mis institutsioneerub hiljem palju laiemalt.“ (Moon 1998: 120–121) Fraseologismide variandid sõltuvad andmeallika omadustest ja suurusest ning fraseologismi enda tähendusest (Õim & Õim 2019: 147). Andmeallika all on mõeldud fraseologismi levikut, nt allkeelt. Eri variante fraseologismidest on näha erinevates Eesti murdepiirkondades. Nt väljend *nagu hane selga vesi*, mida on käsitletud ka käesolevas töös, kujude hulgas on nii *kui vesi üle hanisule* kui ka *nagu koer vett seljast maha raputanud* (FES).

Nii nagu elavas keelekasutuses esineb variatiivsust, esineb keele arengus ka tähendusnihkeid. Nihkeid ja uute tähenduste tekkimist mõjutavad nii keelesisesed kui ka keelevälised tegurid. Tähendusmuutusi võib näha näiteks varem mainitud väljendis *lepase reega*, mis on läbinud kvalitatiivse muutuse ning asendunud vastupidise tähendusega (Õim & Õim 2019: 193–195). Antud fraseologismi tähenduse muutumise põhjused pole selged. Feliks Vakk on põhjuseks pidanud kujutluspildi ununemist ja tuhmumist (vt Vakk 1984: 6–8). Asta ja Katre Õim on aga toonud välja, et fraseologismi fookus on muutunud ning algul keskmes olnud negatiivse tähendusega *lepapuu* on asendunud *reega*, muutes tähenduse positiivseks. Nad märgivad, et algse tähenduse määras suhtumine lepapuu, kuid aja jooksul fookus nihkus ja väljendi tõlgendus hakkas rohkem toetuma *reele* ning metafooridele MUUTUS ON LIIKUMINE ja (EDASI) LIIKUMINE ON PROGRESS. (Õim & Õim 2019: 209–210)

1.3. Varasemad uurimused

Eesti fraseologismide süsteemipärane uurimine sai alguse 20. sajandi teisel poolel. Ingrid Sarv (vt 1960) märgib, et eesti idiomaatika, eeskätt vanasõnade ja kõnekäändude esmakordsed üleskirjutused pärinevad juba 1587. aastast. Põhjalikumalt hakati fraseoloogiaga tegelema 1970. aastatel (Õim & Õim 2019: 24). Tolle aja fraseologismide uurijatest saab välja tuua nt Feliks Vaka ja Arvo Krikmanni (vt ka Krikmann 2001). Vakk on pannud aluse eesti fraseoloogia kujundipõhisele uurimisele ning uurinud just somaatilisi ühendeid (vt Vakk 1970),

millest valdav enamik olid tema hinnangu järgi kõnekäänud. (Õim & Õim 2019: 25) Vakk on kirjutanud mitu teost (vt Vakk 1970; Vakk 1984), kus ta keskendub konkreetsete väljendite olemusele ja tekkele, võrreldes neid ka teiste keeltega. Hiljem on fraseologismide uurimisega laiemalt tegelenud Asta Õim ja Katre Õim. Mõlemalt on ilmunud artikleid ja suuremaid teoseid. Asta Õim on koostanud ka „Fraseoloogiasõnaraamatu“ (FS), mille veebiversiooni kasutan enda töös fraseologismide tähenduste määramiseks.

Fraseologismide tähenduste kohta leiab informatsiooni peamiselt erinevatest sõnaraamatutest nagu Sõnaveeb (2026) ja „Fraseoloogiasõnaraamat“ (FS), aga ka andmebaasidest nagu Eesti fraseologismide alussõnastik (FES) ja Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas (EKFA). Teoseid, mis keskenduks ainult fraseologismide päritolule või tähenduste kujunemisele põhjalikumalt on pigem vähe. Felix Vaka teoses „Miks just nõnda? peotäis tekkelugusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt“ (1984) on seletatud pikemalt mõningate fraseologismide tähendust ja nende teket. Samuti annavad ülevaate fraseologismide eri kasutustest FES ning EKFA. Selles töös kasutan ma tänapäevaste tähenduste jaoks Sõnaveebi ühendsõnastikku ja „Fraseoloogiasõnaraamatut“ ning teatud fraseologismide puhul toetun ka Vaka kogumikule.

Fraseologismide teadmist ja kasutussagedust ei ole samuti väga laialdaselt uuritud, kuid viimaste aastate jooksul on kirjutatud kaks sarnast fraseologismide tundmist uurivat bakalaureusetööd, mis kaitsti 2024. ja 2025. aastal. Elsa Marianna Mensalo töö uuris piiblist pärit fraseologismide tundmist ja kasutust eesti keelt emakeelena ja teise keelena kõnelevate üliõpilaste hulgas (Mensalo 2024). Mariya Petrova aga keskendus enda bakalaureusetöös emotsioone ja tundeid väljendavate fraseologismide tundmisele ainult vene emakeelega õpilaste hulgas (Petrova 2025). Mõlemad tööd keskendusid fraseologismide tundmise uurimisele ning käsitlesid nende kasutamise sagedust. Selleks korraldasid nad mõlemad küsitlused, millest võtsin vähesel määral eeskuju käesoleva uurimuse jaoks tehtud küsitluse koostamisel. Kõige suurem erinevus minu küsimustikuga on see, et ma ei kasutanud avatud vastustega küsimusi ega andnud vastajatele ette konteksti nagu Mensalo ning Petrova. Selle asemel esitasin iga fraseologismi kohta vastajatele vastusevariandid.

Mõlema bakalaureusetöö puhul saab rääkida noorte keelekasutusest, sest Mensalo uurimuses jäid üliõpilased enamasti vanusesse 19–30 ning Petrova küsitluses osalesid ainult 12. klassi õpilased. Tuleb aga arvestada, et mõlemas uurimuses osalenud noortel olid erinevad emakeeled. Küsitluste tulemustest selgus, et noorte fraseologismide tundmine oli üsna hea. Mensalo töö tulemused näitasid, et eesti emakeelega üliõpilased tundsid fraseologisme 70% ulatuses ja teise emakeelega 50% ulatuses (Mensalo 2024). Teise emakeelega abituriendid

teadsid samuti fraseologisme hästi ning kasutasid 70% fraseologismidest kontekstis õigesti (Petrova 2025). Siiski jäi fraseologismide kasutussagedus mõlemal juhul üsna väikseks ning fraseologismide kasutust hinnati pigem harvaks (Mensalo 2024, Petrova 2025). Nende bakalaureusetööde põhjal võib püstitada hüpoteesi, et noored tunnevad fraseologisme võrdlemisi hästi, kuid kasutavad neid harva.

Erinevuseks varasemate ning selle töö vahel saab tuua, et selles töös ei ole osalejate valikut piiritletud emakeele või vanusega ning analüüsimisel on keskendutud ka fraseologismide tähenduste muutumisele. Kuna eelnevad bakalaureusetööd käsitlesid ainult noorte fraseologismide kasutust, siis soovisin oma töös vaadelda laiemat vanuselist valimit. Seega seadsin oma töös ainsaks piiranguks selle, et vastaja pidi olema vähemalt 18 aastat vana. Suurem vanusevahemik võimaldab võrrelda nooremate ja vanemate vastajate fraseologismide tundmist ja kasutust.

Eesti keeles on fraseologismide semantilist teisenemist pigem vähe uuritud. Valdkonda on teinud sissejuhatuse Anneli Baran (2008), kes uuris kujundlike väljendite tundmist ja mõistmist noorte seas. Artiklis „Fraseologismide semantilise teisititõlgendamise võimalikkusest“ (2008) käsitles ta gümnaasiumiõpilaste seas toimunud muutusi väljendite mõistmises ja kasutuses. Baran viis kahe kooli õpilaste hulgas läbi küsitluse, milles uuris 35 vanema (enamasti 18. saj algusest pärit) fraseologismi teadmist ja mõtestamist noorte seas. Kasutuse poolest selgus, et traditsioonilised väljendid olid „elavad“ ning noortele teada. Tähenduste juures tõi Baran välja, et kui väljend ei olnud teada, siis mõisteti fraseologismi otseses tähenduses. Teiseks täheldas ta, et paljude väljendite puhul oli toimunud semantiline nihkumine. Baran väitis, et siinkohal oleks sobivam kasutada sotsiaalpsühholoogilist terminit *mitmetähenduslikkuse tolerant*, mis tähendab, et indiviid suudab aktsepteerida ja taluda erinevusi ning vasturääkivusi, mis on ühtlasi kultuurilise kompetentsi eelduseks. Seejuures ei ole olemas ühtainsat õiget tähendust ning fraseologismi tähendust peaks käsitlema avaramalt kui fikseeritud tähendused sõnastikes. (Baran 2008: 30) Sarnasest põhimõttest lähtun käesolevas töös ka mina ning uurin fraseologismide erinevaid võimalikke tähendusvariante. Töö raames koostatud küsitluses küsisin vastajatelt, kas nad kasutavad fraseologismi ning millises tähenduses. Vastamisel ei olnud valesid ega õigeid vastuseid.

2. Materjal ja meetod

2.1. Materjal

Käesolev töö keskendub fraseologismide teadmisele ja kasutusele, mistõttu koostas in ajakohaste andmete saamiseks täiskasvanute seas veebiküsitluse. Küsimustik (vt lisa 1) koosnes 16 fraseologismist, mille kohta küsiti, kas vastaja teab seda, mis on tema arvates selle tähendus ja kui tihti ta seda kasutab. Küsimused käisid järgnevate fraseologismide kohta: *vihma käest räästa alla, krokodilli pisaraid valama, selge nagu seebivesi, selge nagu vesi, nagu hane selga vesi, nagu kits kahe heinakuhja vahel, kärbseid pähe ajama, hambasse puhuma, keelt peksma, puid alla panema, keele peal olema, kõrvu teritama, kops läheb üle maksa, kahe silma vahele jääma, kõva käsi, jänes püksis*.

Küsimustikus kasutatud fraseologismide valimisel lähtusin eelkõige polüseemiast ja kasutussagedusest. Esmane valim koosnes fraseologismidest, millel on Sõnaveebis ja/või fraseoloogiasõnaraamatus märgitud vähemalt kaks tähendust või mille polüseemia ilmneb tegelikus keelekasutuses (suuline kõne ja keelekorpused). Esialgse materjali kogumine tugines minu keelekogemustele ja vaatlustele, mida täiendasin oma erialapraktika ajal, kui osalesin vaatljana Tartu Mart Reiniku Koolis üheksanda klassi tundides. Seal kordasid nad lõpueksamiteks ja ühiskatseteks kõnekäände ning nende tähendusi. Tundides kasutatud õppematerjalidest valisin uurimuseks juurde enda hinnangu järgi levinumaid fraseologisme.

Esialgses valimis oli kokku 25 fraseologismi, millest 6 olid polüseemsed fraseologismid. Viimase valiku tegin osaliselt fraseologismide esinemise sageduse põhjal eesti keele ühendkorpuses 2023, valides välja kõige sagedasemad fraseologismid (vt esinemissagedusi korpuses lisast 2). Kui ligi veerand esialgsest valimist pärines põhikooli õppematerjalidest, siis moodustasid need lõppvalikust samuti veerandi. Lisaks esinemissagedusele jälgisin, et valimis ei oleks fraseologisme, mis on struktuurilt või tähenduselt liiga sarnased. Fraseologismide lõplik arv sõltus sellest, et analüüsimiseks ja võrdlemiseks oleks piisavalt andmeid, aga küsitlusele vastamine ei koormaks liialt vastajat.

Polüseemseid fraseologisme on küsimustikus esinenud 16 fraseologismist kokku viis: *krokodillipisaraid valama, selge nagu seebivesi, selge nagu vesi, keele peal olema* ja *kõva käsi*. Neist kuuest fraseologismist kahel (*selge nagu seebivesi, keele peal olema*) esineb Sõnaveebis kaks tähendust ning fraseologismi *kõva käsi* ei esine seal üldse. Fraseoloogiasõnaraamatus, mis ilmus 2000. aastal, oli mitmetähenduslikke fraseologisme kolm ning need olid *selge nagu vesi, keele peal olema* ja *kõva käsi*. Seega oli ainuke fraseologism, millel oli mõlemas sõnastikus

kaks tähendust *keele peal olema*. Fraseologismil *krokodillipisaraid valama* on Sõnaveebist otsides vasteks ainult üks tähendus ja fraseoloogiasõnaraamatus seda ei leidu, aga määratlesin selle mitmetähenduslike alla, sest see on fraseologismi *krokodillipisarad* üks variante. Seda kinnitavad mitmed allikad nagu eesti fraseologismide ja kõnekäändude andmebaas, kus need on liigitatud sama fraseologismitüübi alla. *Krokodillipisarad* on mõlemas sõnastikus olemas ja Sõnaveebis on sellel kaks erinevat tähendust, millest teine on märgitud uuemaks.

Kahe sõnastiku vahel oli erinevuseks ka ühetähenduslik fraseologism *puid alla panema*, mis oli Sõnaveebis, aga mida polnud fraseoloogiasõnaraamatus. Sellised erinevused sõnastike vahel viitavad fraseologismide kasutuse muutumisele ja semantilisele teisenemisele, mis on selle töö fookuseks. Ülejäänud küsimustikus käsitletud fraseologisme kasutatakse üldiselt ühes tähenduses, ehkki nende defineerimisel võib leida samuti erinevusi. Näiteks varem mainitud *puid alla panema* on Sõnaveebi järgi 'kedagi meelega ärritama', kuigi nagu küsimustiku läbiproovimisel selgus, saaks seda kasutada ka tähenduses 'kedagi halvustama/maha tegema'. Seetõttu oli küsimustiku teise küsimuse (Mida kõnekäänd teie arvates tähendab?) juures olevate vastusevariantide hulgas pakutud vastajale nii sõnaraamatu tähendusi, väljamõeldud (tihtipeale vastupidiseid) tähendusi kui ka kasutusele sarnaseid tähendusi.

2.2. Meetod

Küsitluse viisin läbi LimeSurvey keskkonnas ja see oli aktiivne 01.01.2026 – 08.02.2026. Küsimustikku jagati Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis, Tartu gümnaasiumites (Tartu Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasiumis, Tamme Gümnaasiumis, Hugo Treffneri Gümnaasiumis, Jaan Poska Gümnaasiumis, Miina Härma Gümnaasiumis) ning autori ja teiste vastajate tutvusringkonnas. Vastamine oli anonüümne ja selle võis igal hetkel katkestada.

Küsimustiku ülesehituses oli iga fraseologism eraldi lehel ning neile järgnes kolm vastusevariantidega punkti.

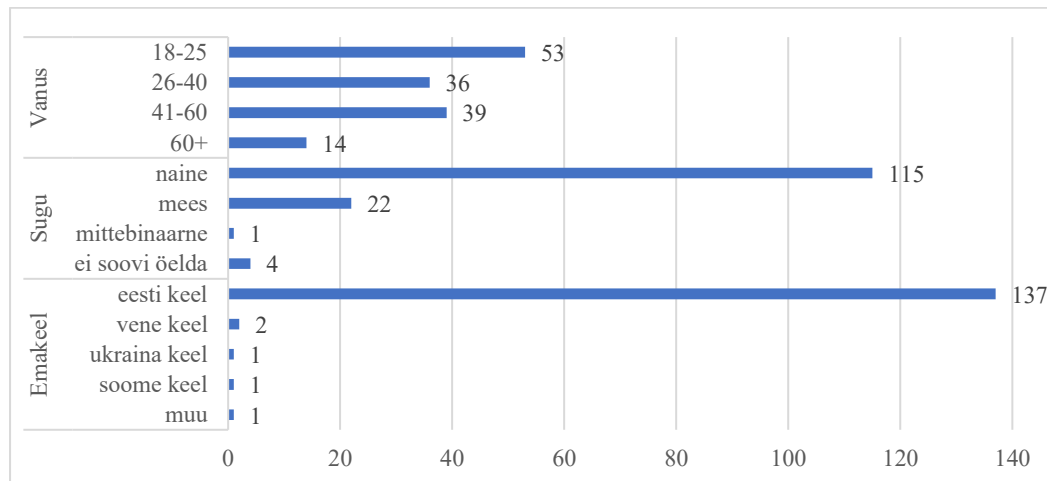
- Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.
- Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.
- Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

Fraseologismide küsimustikus esinemise järjekorra valimisel oli ainsaks kriteeriumiks see, et *selge nagu seebivesi* ja *selge nagu vesi* ei oleks järjest, et vältida tähenduse valiku mõjutamist. Fraseologismid esitati samal kujul nagu need sõnastikus esinesid, väljaarvatud *keele peal olema* puhul. Kuna küsimustiku läbiproovimisel tekkis just selle puhul küsimusi, siis muutsin fraseologismi kujule (*miski*) *on keele peal*. Põhjuseks, miks eelistasin jätta fraseologismid

samale kujule nagu sõnastikes on see, et nende käänamine võib suunata vastajat tähenduse valimisel. Näiteks fraseologismil *kõva käsi* on fraseoloogiasõnaraamatus kaks tähendust: karm (omadusena) ja mingil alal silmapaistev inimene. Samas on olemas ka eraldiseisev fraseologism *kõva käega*, mis tähendab ainult karmi isikut või ranget tegutsemislaadi.

Kõikidele küsimustele vastamine oli edasilikumiseks kohustuslik ning valida sai ainult ühe vastusevariandi. Lehekülgede vahel ei saanud liikuda tagasi ning sellest anti vastajatele alguses ka teada. Samuti paluti sõnaraamatuid vastamise ajal mitte kasutada. Viimasena pidi vastaja täitma oma üldised andmed nagu sugu, vanus ja emakeel, mis olid kõik antud vastusevariantidena. Vanused olid jaotatud rühmadeks: 18–25, 26–40, 41–60 ja üle 60 aastased. Emakeelel olid variandid eesti, vene, inglise ja soo puhul naine, mees, ei soovi öelda. Nii sool kui emakeelel oli lisaks variant *muu*, kus sai täpsustada oma vastust. Soovi korral sai küsitluse lõpus lisada kommentaare, kas mõne fraseologismi või küsimustiku kohta üldiselt.

Kokku tuli küsitlusele 197 vastust: neist 142 olid täisvastused ja 55 olid katkestatud. Analüüsimiseks võeti ainult täisvastused, mis olid lõpuni täidetud ja esitatud. Vastuse esitanute hulgas oli kõige rohkem naisi (115), eesti emakeelega inimesi (137) ja noori vanuses 18–25 (53) (vt Joonis 1). Kommentaare tuli kokku 19 ning neid kasutasin peamiselt tähenduste analüüsimisel.

Joonis 1. Küsimustikule vastajate andmed

Pärast küsimustiku sulgemisaega jätkasin vastuste analüüsiga. Selleks laadisin kõik lõpetatud vastamised ühe Exceli tabelina alla ning korrastasin faili, asendades numbritega ühesõnalised vastused küsimustele „Kas te teate antud kõnekäändu?“ ja „Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?“. Vastusele *tean* vastas 1 ja vastusele *ei tea* 0. Numbritele 0, 1, 2 ja 3 vastasid sagedused *mitte kunagi*, *harva*, *mõnikord* ja *sageli*. Kuna teise emakeelega vastajaid oli kokku vaid viis (nende seas 2 vene, 1 ukraina, 1 soome ja 1 muu emakeelega), siis koondasin nad tabelis *muu* kategooria alla. Sarnaselt toiminis soo puhul, kus koondasin *muu* kategooriasse

need, kes kirjutasid vastuseks *mittebinaarse* (1 vastaja) ja *ei soovi öelda* (4 vastajat). Analüüsimismeetod oli nii kvalitatiivne kui ka kvantitatiivne. Fraseologismide teadmise, kasutussageduse ja tähenduse vastuste uurimiseks kasutasin peamiselt programmi JASP ning kokkuvõtavad tabelid koostas Excelis. Fraseologismidele pakutud tähenduste puhul analüüsisin tähendusi ka sisuliselt ja tõlgendasin koos teiste küsimuste vastuste ning vastajate taustaandmetega.

3. Küsitluse tulemused

3.1. Fraseologismide teadmine küsitlusele vastajate seas

Küsimustikus küsiti vastajatelt fraseologismi teadmise kohta järgmiselt:

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Tabelis 1 on toodud välja 16 fraseologismi teadmisprotsent vanuse, soo ja emakeele lõikes. Tabelis on protsendid ümardatud kümnendikeni, kuid on oluline märkida, et 100% on alati ümardamata.

Tabel 1. Fraseologismide teadmine vanuse, soo ja emakeele lõikes protsentidena

Fraseologism	Vanus				Sugu			Emakeel		Teadmis- protsent kokku
	18–25	26–40	41–60	60+	naine	mees	muu	eesti keel	muu	
vihma käest räästa alla	96	89	100	100	96	100	80	96	80	96
krokodillipisaraid valama	91	100	100	100	96	100	100	96	100	96
selge nagu seebivesi	92	100	97	100	98	91	80	97	80	96
nagu hane selga vesi	94	100	100	100	99	95	80	98	100	98
kärbseid pähe ajama	98	97	100	100	99	100	80	99	80	99
kits kahe heinakuhja vahel	51	75	100	100	80	59	40	76	60	75
hambasse puhuma	43	67	97	100	72	68	20	69	80	70
selge nagu vesi	49	61	59	71	59	59	0	58	20	57
keelt peksma	94	97	100	100	98	91	100	97	100	97
puid alla panema	96	100	100	93	98	95	100	99	80	98
keele peal olema	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
kõrvu teritama	94	94	100	100	97	95	100	96	100	96
kops läheb üle maksa	98	97	100	100	99	100	80	99	80	99
kahe silma vahele jääma	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
kõva käsi	66	81	100	93	83	77	80	82	80	82
jänes püksis	92	100	97	100	97	91	100	97	80	96

Vastajate fraseologismide teadmise tase oli üsna kõrge. Kahte fraseologismi (*keele peal olema* ja *kahe silma vahele jääma*) teadsid kõik vastajad ning ainult nelja fraseologismi puhul jäi teadmine alla 96% (vt tabelit 1). Need neli fraseologismi olid *kõva käsi* (teadis 82% vastajatest), *nagu kits kahe heinakuhja vahel* (teadis 75% vastajatest), *hambasse puhuma* (teadis 70% vastajatest) ja *selge nagu vesi* (teadis 57% vastajatest). Peaaegu kõigil rühmadel oli kõige vähem teadaolev fraseologism *selge nagu vesi*, kuid noorimal vanuserühmal oli veel

madalama teadmisprotsendiga *hambasse puhuma*. Meestel olid sama madalad nii *nagu kits kahe heinakuhja vahel* kui ka *selge nagu vesi*. Viimased kolm fraseologismi polnud eesti keele ühendkorpuses 2023 eriti levinud (vt lisa 2), mistõttu võibki olla põhjuseks, miks need kolm olid teistega võrreldes palju vähem teatavad, nende vähene esinevus kasutuses ja eri allikates. Seetõttu puutuvad ka noored nende fraseologismidega vähem kokku.

Enamike fraseologismide puhul joonistus üsna selgelt välja, et mida noorem oli vastajaterühm, seda väiksem oli ka fraseologismide teadmine. Erandiks oli nt *puid alla panema*, mida teadis üle 60-aastastest 93%, 18–25 aastastest 96% ja 26–60 aastastest 100%. Siinkohal tuleb aga arvestada, et üle 60 aastaseid oli kordades vähem ning vaid 1 vastaja ei teadnud fraseologismi *puid alla panema*. Kokkuvõttes tundsid kõige rohkem fraseologisme üle 60-aastased, kes teadsid sajaprotsendiliselt 13 fraseologismi. Kõige nooremad teadsid sajaprotsendiliselt vaid kahte fraseologismi.

Fraseologismide tundmine ja kasutussagedus sõltuvad sellest kui palju fraseologisme igapäevaelus kasutatakse. Üks küsitlusele vastaja kommenteeris, et fraseologisme kasutatakse harvem, sest lapsed ei saa neist tihtipeale aru. Samas teine vastaja avaldas enda kommentaaris, et tema õpetab muukeelseid noori (vanuses 12–14) ning just eelistab kasutada erinevaid väljendeid, mis muudavad keelt värvikamaks. See näitab, et fraseologismide kasutust mõjutavad nii enda isiklikud eelistused kui ka teistega arvestamine. Ehkki arvatakse, et noored teavad vähe fraseologisme, siis pigem kujunes tulemustest välja, et suurem osa noortest teab paljusid väljendeid, aga hindab nende kasutust harvaks. Sarnased tulemused ilmnesisid nii Mensalo kui ka Petrova bakalaureusetöodes ning Barani uurimuses (vt Mensalo 2024, Petrova 2025, Baran 2008). Üldiselt sai küsimustik vastajatelt positiivset tagasisidet ning paar noort kirjutasid kommentaarides, et said endale uusi väljendeid ja küsimustik pani mõtlema, kas peaks kõnekäände rohkem kasutama.

3.2. Fraseologismide kasutussageduse hinnang

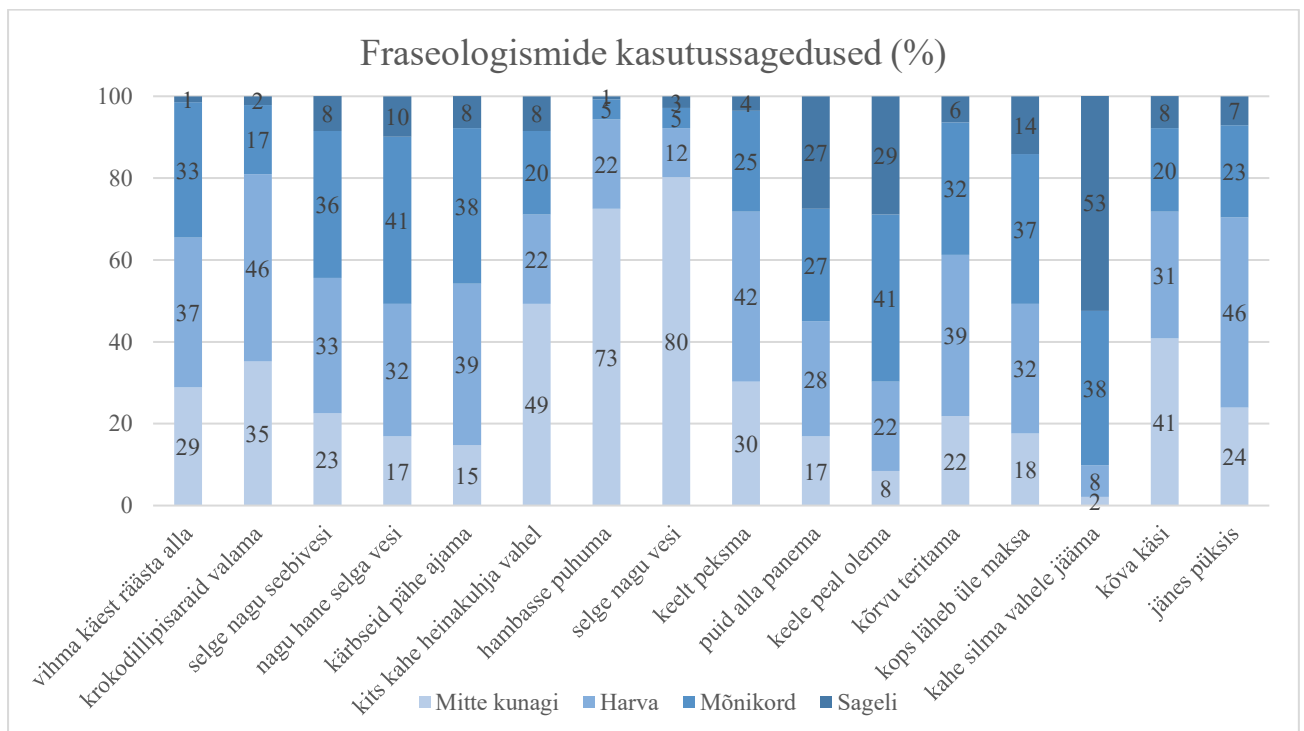
Küsimustikus küsiti vastajatelt nende fraseologismide kasutuse kohta järgmiselt:

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- Sageli
- Mõnikord
- Harva
- Mitte kunagi

Kui vastajad teadsid suuremat osa fraseologismidest, siis hinnati kõigi fraseologismide kasutussagedus pigem harvaks (vt joonist 2). Peamiselt valitud sagedused olid *mitte kunagi* ja

harva. Kolm kõige suurema hinnanguga fraseologismi olid *kahe silma vahele jääma* (53% vastas sageli), *keele peal olema* (29% vastas sageli) ja *puid alla panema* (27% vastas sageli). Kõige vähem kasutatakse fraseologismi *selge nagu vesi* (80% vastas mitte kunagi) ja *hambasse puhuma* (73% vastas mitte kunagi). Seega on siin näha üsna selget seost teadmise ja kasutussageduse vahel – mida teatavam oli fraseologism, seda sagedasemaks hinnati selle kasutus. Kõige sagedamini kasutatavaid fraseologisme *kahe silma vahele jääma* ja *keele peal olema* teadsid kõik ning *kops läheb üle maksa* teadis 99% vastajatest, samas *selge nagu vesi* ja *hambasse puhuma* olid kaks kõige vähem teatavat ja kasutatavat fraseologismi.

Joonis 2. Fraseologismide kasutussagedused protsentides

3.3. Fraseologismidele omistatud tähendused

Küsimustikus oli sõltuvalt fraseologismist pakutud vastajatele 3–5 vastusevarianti, millest nad said valida ainult ühe. Vastajate valitud tähenduste vahel ei tekkinud märgatavalt suurt varieerumist (vt lisa 3). Kõige enam tuli erinevaid vastuseid polüseemsete fraseologismide (*krokodillipisaraid valama*, *selge nagu seebivesi*, *selge nagu vesi*, *keele peal olema* ja *kõva käsi*) kohta. Kõige võrdsemalt jaguneti fraseologismi *selge nagu seebivesi* puhul tähenduste 'miski on täiesti selge' ja 'miski on arusaamatu' vahel. Sellegipoolest kalduti tähenduste valimisel sõnaraamatute esimeste tähenduste poole. Ülejäänud fraseologismide juures valisid vähesed vastajaid teisi variante, mis tulenes enamasti fraseologismi teadmatusest. Kõigile tuntud fraseologismile *kahe silma vahele jääma* ning 99% vastajatest teadaolevale fraseologismile

kärbseid pähe ajama omistati vaid üht tähendust. Sellegipoolest ei mõjutanud fraseologismi teadmine valitavaid tähendusi palju ja ka vähem teadaolevate fraseologismide puhul kalduti pigem ühe tähendusvariandi poole. Näiteks *selge nagu vee* puhul pakkus 91% vastajatest tähenduseks, et miski on täiesti selge. Seega ehkki fraseologismi ei teatud, siis oli see piisavalt läbipaistev, et selle tähendus oleks kergesti tuletatav.

Fraseologisme, mille puhul vähemalt 95% vastajatest pakkus ühte tähendusvarianti oli 8, millest kahe puhul pakkus 100% vastajatest ainult üht tähendusvarianti. Nendeks kaheks fraseologismiks olid *kärbseid pähe ajama* ja *kahe silma vahele jääma*. Mõlemad olid vastajate seas tuntud – viimast teati sajabrotsendiliselt ja *kärbseid pähe ajama* teadis 99% vastajatest. Ülejäänud kuus fraseologismi olid *nagu hane selga vesi*, *nagu kits kahe heinakuuja vahel*, *hambasse puhuma*, *kõrvu teritama*, *keele peal olema*, *kops läheb üle maksa*. Neist neli olid teadmisprotsendi poolest ühed kõige kõrgematest, kuid kaks erandit olid *nagu kits kahe heinakuuja vahel* (teadis 70%) ja *hambasse puhuma* (teadis 75%), mis kuulusid hoopis kolme kõige vähem teadaoleva fraseologismi hulka. Kuna need pole tähendusega võrreldes nii läbipaistvad kui *selge nagu vesi*, siis võib-olla põhjus, miks kaldusid enamus vastajaid (ka need, kes ei teadnud fraseologismi) ühe tähenduse poole, näiteks ülejäänud pakutud vastusevariantide sobimatus või seos teiste sarnaste väljenditega.

4.17. Muu soo ja emakeelega vastajad

Kategooriatesse *muu* koondasin teise emakeelega inimesed, keda on kokku viis (nende seas 2 vene, 1 ukraina, 1 soome ja 1 muu emakeelega). Sarnase kategooria tegin soo puhul, kuhu koondasin need, kes kirjutasid vastuseks *mittebinaarse* (1 vastaja) ja *ei soovi öelda* (4 vastajat). Kuna mõlemas *muu* kategoorias on viis inimest ning võrreldes teiste soo ja emakeele rühmadega on neid tunduvalt vähem, siis ei võrdle ma nende tulemusi fraseologismide analüüsi sees, vaid neid analüüsitakse käesolevas peatükis. Kategooriate andmeid kajastatakse neljanda peatüki graafikutel, aga tekstis ei analüüsita.

Kuna vastajaid oli vähe siis ei saa teha väga suuri järeldusi. Üldiselt sarnanesid *muu* kategooriate vastajate vastused ülejäänud vastajatega. Soo *muu* kategooria vastajate seas olid kõige vähem teadaolevad fraseologismid *nagu kits kahe heinakuuja vahel* (ei teadnud 3 vastajat), *hambasse puhuma* (ei teadnud 4 vastajat) ja *selge nagu vesi* (ei teadnud keegi). Emakeele *muu* kategooria vastajatest olid samuti kõige vähem teadaolevad *nagu kits kahe heinakuuja vahel* ja *selge nagu vesi*, aga *hambasse puhuma* oli rohkematele vastajatele teada ning ainult 1 vastaja ei teadnud seda.

Fraseologismide kasutussageduse hinnangud kujunesid samuti ülejäänud vastajatega sarnaselt. Soo *muu* kategooria vastajatest hindasid kõige sagedasemaks fraseologismi *kahe silma vahele jääma* kasutust ning kõige harvemaks fraseologismi *selge nagu vesi* kasutust. Emakeele *muu* kategooria vastajatel oli kõige sagedasema kasutussageduse hinnanguga väljendi *kahe silma vahele jääma*. Kõige madalama hinnanguga oli aga fraseologism *hambasse puhuma* ning kõik viis vastajat valisid sageduseks *mitte kunagi*. Et *muu* emakeelega viiest vastajast neli teadsid fraseologismi *hambasse puhuma*, siis on huvitav, et keegi vastajatest ei kasutaks seda. Siinkohal võib vastajate valikut mõjutada see, et *hambasse puhuma* on kirjalikes allikates pigem vähe levinud, olles uuritavatest fraseologismidest korpuses kõige väiksema esinemissagedusega (vt lisa 2).

Tähenduste valimisel mõjutas *muu* kategooriate vastajate vastuseid eelkõige see, kas fraseologism oli polüseemne ja kas seda teati. Nt fraseologismi *puid alla panema* puhul valis üks *muu* emakeelega vastaja, kes ei teadnud fraseologismi tähendusvariandi *kedagi maha rahustama* ning teised jagunesid võrdselt variantide *kedagi meelega ärritama* ja *kedagi maha tegema* vahel. Täheenduste valikut mõjutas ka fraseologismi läbipaistvus. Kui *selge nagu vesi* oli vähe teadaolev, siis ainult 1 *muu* emakeelega vastaja valis tähenduseks *miski on salapärane nagu vesi*.

Mõlemad *muu* kategooriad olid vastajate arvu poolest väikesed, mistõttu ei saa nende vastuste põhjal teha suuri järeldusi. Siiski tundus, et *muu* soo ja emakeelega vastajate seisukohad sarnanesid üldiste tulemustega. Mõlema kategooria vastajad tundsid fraseologisme hästi ning hindasid fraseologismide kasutust pigem harvaks. Täheenduste valikut mõjutasid peamiselt fraseologismi polüseemsus, teadmine ja väljendi läbipaistvus.

4. Tulemuste analüüs fraseologismide kaupa

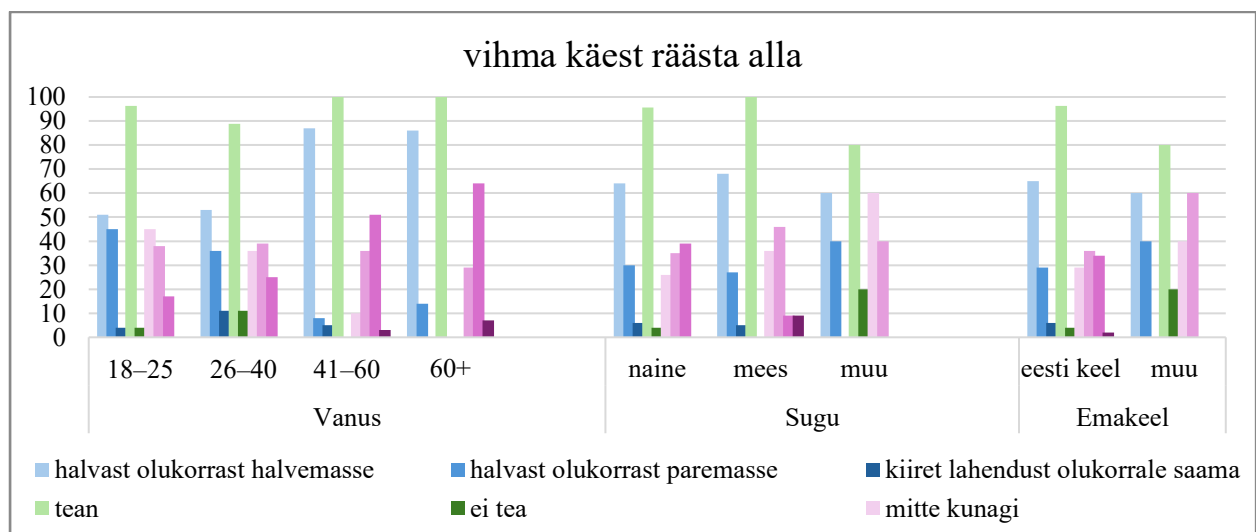
Järgnevatel alapeatükkides on iga fraseologismi analüüsitud eraldi toetudes küsimustiku tulemustele. Lisaks on toodud välja fraseologismide tähendused Sõnaveebis ja „Fraseoloogiasõnaraamatus“, sarnased väljendid teistes keeltes ja võimalusel fraseologismi päritolu koos esimese kirjaliku ülesmärkega. Fraseologismide päritolu kohta on saadud infot näiteks sõnaraamatutest ning nende esimeste ülesmärgete kohta eesti keeles uurisin eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi (EKFA). EKFA sisaldab umbes 160 000 kõnekäänukirjet ja see koostati aastatel 1998–2005. Selle koostajad olid Anneli Baran, Anne Hussar, Asta Õim ja Katre Õim. Andmebaasi allikad on erinevad käsikirjad ning trükised Eesti Rahvaluule Arhiivist, Eesti Kultuuriloolise Arhiivist, Eesti Keele Instituudist ja Akadeemilise Emakeele Seltsist. Nagu andmebaasi saates on ka välja toodud, siis on andmebaasis teatav ebaühtlus, mis on tingitud kirjanekute erinevast tasemest ja fraseologismide pikaajast kogumisest. Lisaks võib kahelda mõningate fraseologismide rahvapärasuses (hoopis koguja väljamõeldis) ning selles, mis tegelikult kuuluvad fraseologismide hulka. (EKFA) Nimetatud põhjustel ja fraseologismide kohta eri koguses materjali leidumise tõttu, ei kasuta ma andmebaasi täpsemaks analüüsiks, vaid pigem fraseologismide kujudest ning päritolust ülevaate saamiseks.

4.1. Vihma käest räästa alla

Fraseologismil *vihma käest räästa alla* on nii Sõnaveebis kui ka fraseoloogiasõnaraamatus üks tähendus – 'täbarast olukorrast veel täbaramasse (sattuma)' (Sõnaveeb 2026, FS), kuid keelekasutuses on levinud ka 'halvast olukorrast paremasse sattuma'. Näiteks märkis seda ka Asta Õim Eesti Keeletoimetajate Liidu leheküljel. Õimu (2025) järgi on kaks tähendust tekkinud sellest, kas mõeldakse katusealust ruumi või katuse serva. 'Halvemast olukorrast paremasse' tähendus on otsene ja selle puhul mõeldakse räästaalust ruumi, mis võib pakkuda vihma eest varju. Samas 'halvemast olukorrast veel halvemasse olukorda' on kujundlik ja selle all mõeldakse sattumist räästaserva alla. See, kumba mõeldakse, sõltub leksikaalsest ümbrusest ehk milliste tegu-, rõhu ja mäarsõnadega väljendit seostatakse. Räästaalune ruum sobib kokku sihipärasest tegevusest märkivate verbidega nagu *saama* ja *jooksma*, aga räästaserv eeldab ettekavatsematu tegevusega verbe nagu *sattuma* ja *viima*. (Õim 2025) Tegemist on tõlkelaenuga, mis tuleb saksa keelest: *vom Regen in die Traufe* (Sõnaveeb 2026). Sellele on omakorda Cambridge'i sõnastikus sünonüümiks *out of the frying pan into the fire*, mida

kasutatakse tähenduses 'keerulisest või ohtlikust olukorrast hullemasse (sattuma)' (Cambridge Dictionary 2026). Esimene eestikeelne kirjalik märge *vihma käest räästa alla* kohta on pärit 1816. aastast (EKFA) ning see ilmus O. W. Masingu teoses „Ehstnische Originalblätter für Deutsche“ (VAKK).

Küsitluse tulemustest selgus, et fraseologismi teadis 96% vastanutest (vt joonist 3). Seda ei teatud ainult kahes noorimas vanusegrupis ja neist kõige vähem 26–40 aastaste seas. Üldiselt kehtis seaduspärasus, et mida vanem oli rühm, seda rohkem oli fraseologism teada ja üle 60 aastastest teadsid seda kõik. Kasutussageduse puhul oli kõige enam valitud sagedus *harva*, mida valis 37% kõigist vastajatest. Vanuse puhul oli näha seost teadmisega, sest mida vanem oli vanuserühm, seda kõrgemaks hinnati fraseologismi kasutus. Seejuures naised hindasid fraseologismi kasutust sagedasemaks kui mehed. Kui 36% meestest valis sageduseks *mitte kunagi* ja 45% valis *harva*, siis naistest 26% valis *mitte kunagi*, 35% *harva* ja 39% *mõnikord*. Eesti emakeelega vastajad hindasid samuti oma kasutust pigem harvaks (36%).

Joonis 3. *Vihma käest räästa alla* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsitluses olid fraseologismile pakutud tähendusvariandid *halvast olukorrast paremasse olukorda sattuma*, *halvast olukorrast halvemasse olukorda sattuma* ja *kiiret lahendust olukorrale saama*. Vastajad jagunesid esimese kahe tähendusvariandi vahel peaaegu pooleks: *halvast olukorrast halvemasse olukorda sattuma* valis 65% vastajatest ja *halvast olukorrast paremasse olukorda sattuma* valis 30% vastajatest. Lisaks valisid 8 vastajat variandi *kiiret lahendust olukorrale saama*, aga seejuures kaheksast 1 ei teadnud fraseologismi ning kõik hindasid oma kasutuseks kas *mitte kunagi* või *harva*. Nagu näha, siis on hetkel kõikides rühmades eelistatud sõnastikega sarnane tähendus *halvemast olukorrast halvemasse olukorda sattuma*. Vaadates aga lähemalt nende tähendusvariantide jagunemist vanuserühmadeti, on näha, et kahest vanemast vanusegrupist üle 85% eelistavad varianti *halvast olukorrast*

halvemasse olukorda sattuma, samas nooremad jagunesid tähendusvariantide vahel võrdsemalt. Tähendust *halvast olukorrast paremasse* valis 26–40 aastastest 36% ja kõige nooremad jagunesid peaaegu pooleks (51% ja 45%). Kuna nooremad teadsid fraseologismi vähem, siis võib tekkida teistsugune eelistus teadmatusel, kuid võib ka järeldada, et tegu on fraseologismi semantilise teisenemisega. Kolmas võimalus on, et fraseologismi kasutajad teavad mõlemat tähendust, aga otsustavad kasutada endale õigemal varianti. Nii tuli ka ühe vastaja kommentaarist välja, et ta otsustab valikuliselt kasutada fraseologismi tähenduses *halvast olukorrast paremasse*, sest tema jaoks sõltub tähendus räästa semantikast (kui lai see räästas on). See on üsna sarnane Asta Õimu (2025) arutlusele, millest fraseologismi tähendused sõltuvad, kuid Õim arutles rohkem räästa all seismise asukoha, mitte räästa laiuse üle.

4.2. Krokodillipisaraid valama

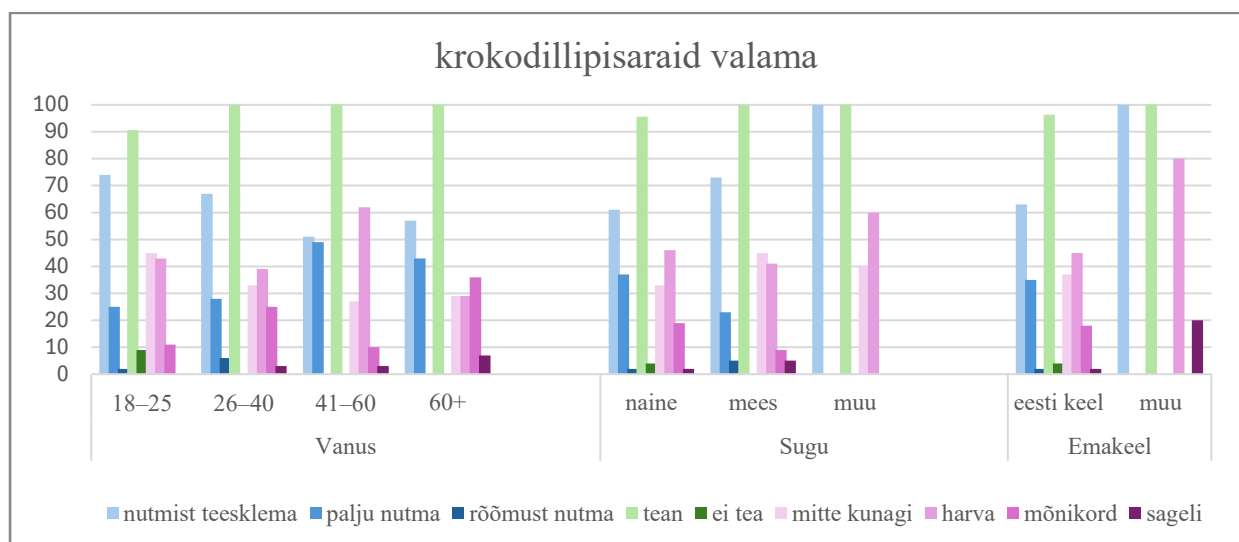
Krokodillipisaraid valama tähendab Sõnaveebi järgi 'silma kirjalikult kurbust, kaastunnet, kahetsust vms avaldama, teesklema' (Sõnaveeb 2026). „Fraseoloogiasõnaraamatus“ fraseologismi sellisel kujul ei ole, küll aga on mõlemas sõnastikus eraldi olemas vaste *krokodillipisarad*, mille tähenduseks on 'teeseldud nutt, kaastundmus, kahetsus' (FS). Sõnaveebis on *krokodillipisaratel* peale 'teeseldud nutu' ka tähendus 'suured pisarad või hale nutt' (Sõnaveeb 2026). Sõnaveebi „EKI selgitab“ artiklis on toodud välja, et teine tähendus on uus ja kuna tähendusvariante on mitu, siis peaks fraseologismi kasutades ning kuuldes mõtlema, mida soovitakse öelda. Seejuures tuleb välja tuua, et ehkki tegu on sama fraseologismi kahe erineva variandiga, siis fraseologismi *krokodillipisaraid valama* otsingus sarnast EKI selgitust või viidet mitmetähenduslikkusele ei ole.

Krokodillipisarad pole eesti algupärane fraseologism ning see on tähenduses 'teeseldud nutt' kasutusel rahvusvaheliselt. Näiteks esineb see inglise keeles (*crocodile tears*) (Cambridge Dictionary 2026) ja prantsuse keeles (*larmes de crocodile*) (Cambridge Dictionary 2026). Fraseologismi taga on vana uskumus, et krokodill teeskleb nutmist oma saagi meelitamiseks, mida kinnitavad sellest ilmunud jutustused 14. sajandist. (Vakk 1984: 33–34) Tegelikult vabanevad krokodillid vee ja toiduga saadud soolade ülejääkidest soolanäärme kaudu, mis avaneb nende silmanurka, mistõttu ei nuta krokodillid emotsioonide tõttu ehk pisarad pole ehtsad. Seeläbi ongi tekkinud *krokodillipisaraid valama* tähendus 'kurbust teesklema'. (Õim & Õim 2019: 38) Ka Sõnaveebi „EKI selgitab“ artiklis on märgitud, et fraseologism tuleb sellest, et krokodillid nutavad ainult oma saaki süües või jahti pidades (Sõnaveeb 2026). Ehkki eesti keeles võib sõnastikust leida *krokodillipisarate* alt ka tähenduse *suuri pisaraid valama*, siis

suuremates inglise keele sõnastikes (nagu Cambridge ja Oxford) seda tähendusvarianti mainitud ei ole. See aga ei välista, et seda ei kasutataks tegelikus keelekasutuses teisiti, aga selle fraseologismi tähenduste varieerumist on vähe uuritud.

Fraseologismi esimene ingliskeelne teadaolev märge pärineb 1563. aastast Yorki ja Canterbury peapiiskopi Edmund Grindali kirjutisest (OED). EKFA järgi on esimene märge eestikeelsetes tekstides pärit 1949. aastast Viljandist (EKFA). Andmebaasis on fraseologismi kohta kokku 8 kirjet ja ehkki peamiselt on tähenduseks 'teeseldud nutt', siis on ühe (1979. aasta) kirje tähendus 'suured pisarad'. 1960ndatest pärit kirjel on märgitud, et väljend käib nutmise ja tagakahetsemise kohta, aga pole mainitud teesklust. (EKFA) Seega on tähendusvarianti 'suured pisarad' varem harva kasutatud, aga see on levima hakanud ilmselt viimasel ajal.

Küsimustikus otsustasin kasutada fraseologismina *krokodillipisaraid valama* ja mitte *krokodillipisarad*, sest verb annab rohkem konteksti, kuidas fraseologismi kasutatakse. Neid arvestatakse sama fraseologismitüübina ka EKFA-s, seega ei peaks tekkima suurt tähenduserinevust sõltuvalt fraseologismi kujust. Küsitluse tulemustest (vt joonist 4) selgus, et fraseologismi teadis kõigist vastajatest 96%. Seda ei teatud ainult 18–25 aastaste, naiste ning eesti emakeelega vastajate seas. Kõige enam hinnati enda kasutust harvaks ja 35% vastajatest valis kasutuseks variandi *mitte kunagi*. Vanuse puhul, mida noorem oli vanuserühm, seda väiksem oli kasutussagedus. Eesti emakeelega vastajatest 45% hindas enda kasutussagedust *harvaks*. Naised hindasid fraseologismi kasutust sagedasemaks kui mehed. 45% meestest valis variantidest *mitte kunagi*, 41% *harva* ja 9% *mõnikord*, samas naistest 33% valis *mitte kunagi*, 46% *harva* ja 19% *mõnikord*. Eesti emakeelega vastajate kasutussagedus oli sarnane naiste hinnanguga.

Joonis 4. Krokodillipisaraid valama tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Fraseologismile pakutavate tähendusvariantide hulka kuulusid *nutmist teesklema*, *palju nutma* ja *rõõmust nutma*. Variandi *nutmist teesklema* valis 64% vastajatest ja *palju nutma* 34% vastajatest. Samuti valis 2% ehk 3 vastajat varianti *rõõmust nutma*. Vanusegruppides toimus võrreldes fraseologismiga *vihma käest räästa alla* vastupidine nihe. Kaks kõige vanemat vanuserühma jagunesid *nutmist teesklema* ja *palju nutma* vahel pooleks. Kõige noorematest valis *nutmist teesklema* 74% ja 21–40 aastastest kaldus 67% *nutmist teesklema* poole. Naiste, meeste ja eesti emakeelega vastajate puhul kaldus enamus *nutmist teesklema* poole. Täheenduse *nutmist teesklema* eelistamine tuleneb tõenäoliselt sellest, et see on esialgne ja tugevamalt kinnistunud tähendus nii eesti keeles kui ka võõrkeeltes. Põhjusteks, miks noored eelistasid *nutmist teesklema* varianti kahest vanemast vanusegrupist rohkem, võivad olla näiteks suurem kokkupuude võõrkeelse kasutusega ning kooli mõju. Põhikoolis õpitakse ja kasutatakse erinevaid fraseologisme koos nende (esimese) sõnastiku tähendusega, mistõttu võivad noored teada tähendust õpingute tõttu. Olenevalt otsingust ja sõnastikust võivad fraseologismi tähendused erineda, kuid tugevamalt on esil algne tähendus 'nutmist teesklema'. Vanemad vastajad ei ole tõenäoliselt fraseologismide tähendusi hiljuti õppinud, mistõttu lähtuvad nemad rohkem enda loogikast ja üldisest kasutusest.

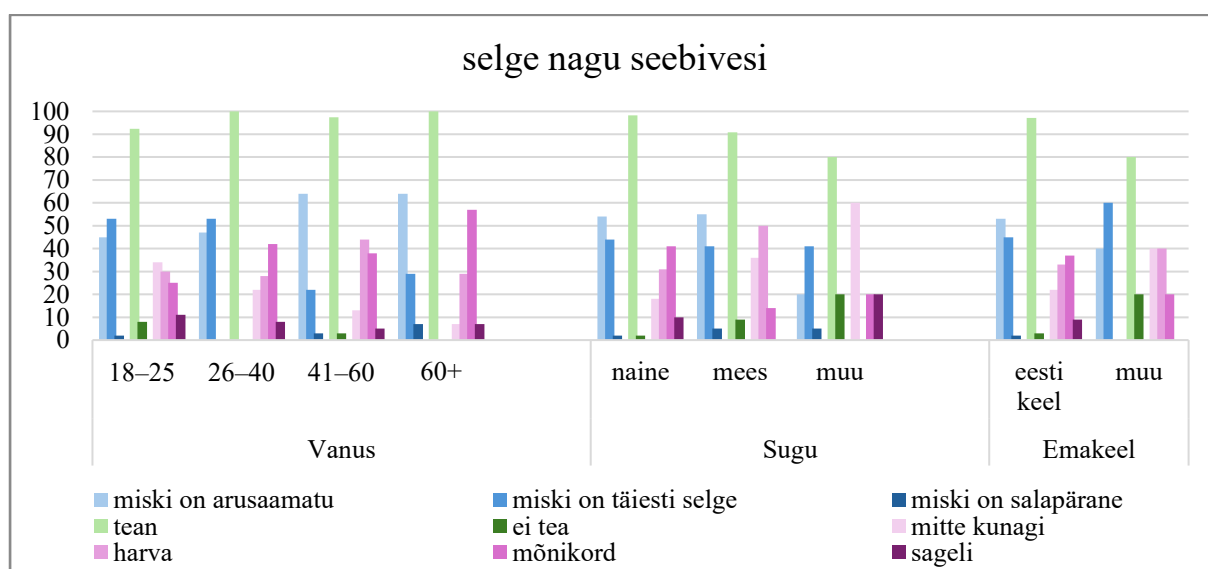
4.3. Selge nagu seebivesi

Fraseologismil *selge nagu seebivesi* on sõnastikes erinev arv tähendusi. Sõnaveebis on sellel kaks tähendust 'osutab millegi täielikule selgusele: täiesti selge, selgemast selge' ja 'millegi kohta, mis on segane (kuigi võib näida selge)' (Sõnaveeb 2026). „Fraseoloogiasõnaraamatus“ on aga tähenduseks ainult 'miski on täiesti selge' (FS). Seega tuleb tähendustest esile just selgus, ehkki seebivesi ise on hägune. EKFA-s on näha, kuidas teadmata aastast on tehtud sissekanne, et *selge nagu seebivesi* on 'naljatlev ütlemine tõenduseks, et teise selgitusest või korraldusest on aru saadud' (EKFA). Selline irooniline tähendus on levinud ka teistes keeltes. Nt ingliskeelne fraseologism *clear as mud* (Cambridge Dictionary 2026) on sarnane eesti keele *selge nagu seebiveega* – ehkki objekt ise on hägune, kasutatakse fraseologismi irooniliselt tähenduses *miski on täiesti selge*. Seebivee hägususe tõttu ongi tekkinud teine ja otsesem tähendus 'miski on arusaamatu'.

Esimene märgne fraseologismist on 1893. aastast. Ehkki tüübiks oli märgitud *selge kui seebivesi*, siis oli kasutatud varianti *selge kui silmavesi*. Ülesmärkest pole täpselt aru saada, mis tähenduses seda kasutatakse, kuid võib arvata, et pigem tähenduses 'täiesti selge', sest *silmavesi*

ehk *pisarad* on läbipaistvad. *Selge kui seebivesi* sõna-sõnaline väljend pärineb 1939. aastast ja enamasti on andmebaasis selle tähenduseks 'täiesti selge'. (EKFA)

Küsitluse tulemustest (vt joonist 5) selgus, et fraseologismi teadis 96% kõigist vastanutest. Kõige vähem teadsid fraseologismi mehed (teadis 91%) ja 18–25 aastased (teadis 92%). Kõige sagedasemaks hindasid oma kasutust üle 60 aastased, kellest üle pooled (57%) valisid sageduseks *mõnikord*, samas 18–25 aastastest enamus (34%) valis sageduse *mitte kunagi*. Sarnaselt üle 60 aastastele valis suurem osa naistest (41%) variandi *mõnikord*, aga 50% meestest hindas oma kasutuse *harvaks*.

Joonis 5. *Selge nagu seebivesi* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsitluses pakuti fraseologismile *selge nagu seebivesi* tähendusteks *miski on arusaamatu*, *miski on täiesti selge* ja *miski on salapärase*. Variantide valimisel jaguneti peaaegu pooleks: *miski on arusaamatu* valis 53% osalejatest, *miski on täiesti selge* valis 45% osalejatest. 2% ehk kolm inimest valis tähenduseks *midagi on salapärase* ning nad kõik teadsid fraseologismi. Valik on sarnane tähendusega *miski on arusaamatu* ja tulenes ilmselt otseselt seebivee olemusest. Vaadates lähemalt vanuserühmi on näha, et kahes nooremas rühmas kaldus veidi üle 50% ironilise tähenduse *täiesti selge* poole, kuid kahes vanemas rühmas eelistas 64% vastajatest tähendust *miski on arusaamatu*. Veidi üle 50% naistest, meestest ja eesti emakeelega vastajatest eelistasid samuti tähendust *miski on arusaamatu*. Seega kõigis gruppides jaotuti kahe sõnastikus esineva tähenduse vahel võrdselt, kuid enamasti eelistati tähendust *miski on arusaamatu*. Põhjuseks, miks oli tähendus *täiesti selge* levinum just nooremate seas võib olla see, et noored kasutavad ironiat sagedamini, aga vanematele mõjus otsene tähendus loogilisemalt. Samas võib olla mõjutajaks jällegi kool, kus õpetajad lähtuvad õpetamisel fraseologismide esimestest tähendustest. Kuigi hetkel oli eelistatud tähendus *miski*

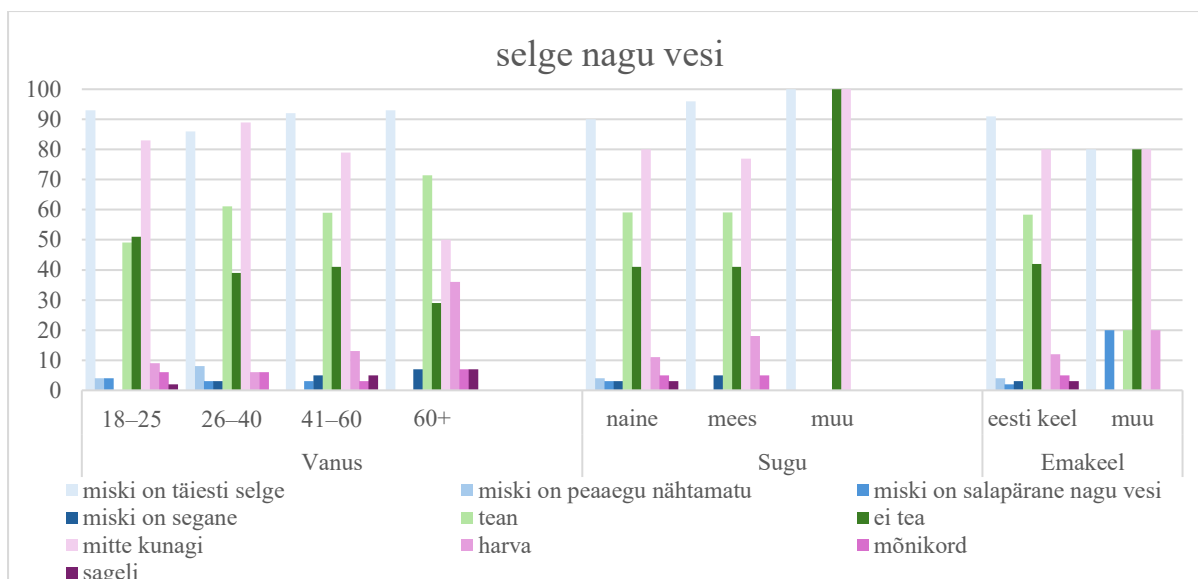
on arusaamatu, siis ei saa täiesti kindlalt väita, et fraseologismi esimene tähendus on muutunud. Peamiselt sellepärast, et küsimustikule vastajate arv oli väike ning vastused jagunesid üsna võrdselt.

4.4. Selge nagu vesi

Fraseologism *selge nagu vesi* on Sõnaveebis ühe tähendusega 'üheselt arusaadav, täiesti omandatud, probleeme mitte tekitav' (Sõnaveeb 2026) ja „Fraseoloogiasõnaraamatus“ kahega 'hästi omandatud' ning 'täiesti ilmne' (FS). Sõnaveebis märgitud tähendus on üsna lai ja hõlmab osaliselt ka fraseoloogiasõnaraamatu tähendusi, sest 'täiesti selge' võib käia nii olukorra ilmsuse kui ka teema omandamise kohta. Fraseologismi päritolu ei ole täpselt teada, kuid selle sarnaseid väljendeid on teisteski keeltes. Näiteks hispaania keeles *ser más claro que el agua* (selge nagu vesi) ja prantsuse keeles *clair comme de l'eau de roche* (selge nagu allikavesi) (Collins). Neil kõigil on tähenduseks *miski on täiesti selge*. EKFA järgi on esimene eestikeelse fraseologismi märges pärit 1893. aastast Tõrvast (EKFA). Peamiselt jäi andmebaasist silma, et enamasti kasutati fraseologismi tähendustes 'miski on hästi selgeks õpitud' ja 'miski on arusaadav'.

Selles töö jaoks valisin ma *selge nagu vesi* fraseologismi eelkõige vastanduseks fraseologismile *selge nagu seebivesi*, mistõttu jätsin ma pakutavad tähendusvariandid mõlemal sarnaseks ega eristanud kõiki *selge nagu vesi* sõnaraamatu tähendusi, et uurida, millist neist kõige enam kasutatakse. Küsimustikus olid *selge nagu vesi* pakutavad tähendusvariandid olid *miski on täiesti selge*, *miski on segane*, *miski on peaaegu nähtamatu* ja *miski on salapärane nagu vesi*.

Küsitluse tulemustest (vt joonist 6) ilmnnes, et 43% ei teadnud fraseologismi ning mitmed mainisid ka kommentaarides, et sellist kõnekäändu pole ilmselt olemas. Kõige enam teati fraseologismi üle 60 aastaste seas (teadis 71%) ja kõige vähem 18–25 aastaste seas (teadis 49%). Nii naistest kui ka meestest 59% teadis fraseologismi ja eesti emakeelega vastajatest teadis fraseologismi 58%. Kasutussageduse juures valis pea 80% vastajatest sageduse *mitte kunagi*. Ainult üle 60 aastastest valis kolmandik fraseologismi kasutussageduseks *harva* ja 50% valis *mitte kunagi*. Kuigi fraseologism oli pea pooltele vastajatele tundmatu ning selle kasutussagedus hinnati väga harvaks, siis pakkus 91% vastajatest fraseologismile sama tähendusvarianti – *miski on täiesti selge*. Alla 10% vastanutest valis teisi tähendusvariante. Arvatavasti aitas tähenduse valikule kaasa fraseologismi läbipaistvus, kuid kommentaaridest selgus ka, et see oli vastanduseks fraseologismile *selge nagu seebivesi*.

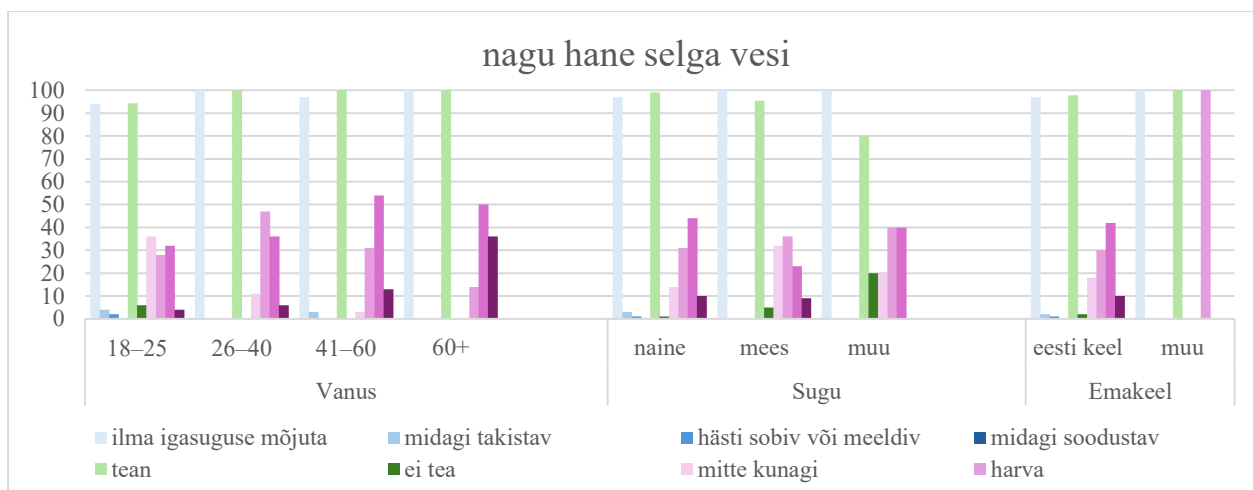
Joonis 6. Selge nagu vesi tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Võrreldes omavahel fraseologisme *selge nagu seebivesi* ja *selge nagu vesi* saab välja tuua mitmeid erinevusi. Esiteks on fraseologism *selge nagu seebivesi* märksa tuntum ja seda teadis 97% vastajatest, samas kui fraseologismi *selge nagu vesi* teadis 57% vastajatest. Sellest tulenes ka erinevus kasutussageduses ning fraseologismi *selge nagu seebivesi* kasutust hinnati palju sagedasemaks. Teine erinevus on tähendus. Kui *selge nagu seebivee* puhul jaguneti võrdselt tähenduste *miski on arusaamatu* ja *miski on täiesti selge* vahel, siis *selge nagu vee* puhul valis valdav enamus variandi *miski on täiesti selge*. Tähenduste jagunemisel mängib rolli see, et üks on läbipaistvam fraseologism ning teist kasutatakse ka iroonilises tähenduses. Mõlemal juhul oli siiski eelistatud tähendusvariant, mis vastas otseselt fraseologismile. Lisaks selgus kommentaaridest, et mitu vastajat lähtus *selge nagu vee* tähenduste valimisel fraseologismist *selge nagu seebivesi*. On vähetõenäoline, et ilma eelnenud fraseologismita oleks enamus vastajatest valinud fraseologismile *selge nagu vesi* tähenduseks *miski on arusaamatu*, kuid ilmselt aitas kahe fraseologismi vastandamine valikut lihtsustada. Kommentaarides mainiti, et *selge nagu vee* juures hakati kahtlema oma tähendusvalikus fraseologismile *selge nagu seebivesi*. Need, kes seda kommenteerisid vastasid *selge nagu seebivee* puhul *miski on täiesti selge* ja seejärel teise fraseologismi ka *miski on täiesti selge*. Teine vastaja kirjutas aga, et ta pole fraseologismist *selge nagu vesi* kuulnud ja arvas, et mõeldi jälle fraseologismi *selge nagu seebivesi*, mistõttu valis ta mõlemale tähenduseks *miski on arusaamatu*. Kommentaarid näitavad, et fraseologismi mõistmist ja selle tähendust mõjutab fraseologismi ümbrus ning võrdluses mõistetakse fraseologismide teisiti.

4.5. Nagu hane selga vesi

Fraseologism *nagu hane selga vesi* on nii Sõnaveebis kui „Fraseoloogiasõnaraamatus“ tähendusega 'ilma igasuguse mõjuta' ja tegemist on Sõnaveebi järgi tõlkelaenuga vene keelest. Sarnase tähendusega fraseologism on olemas ka inglise keeles – (*like*) *water off a duck's back* (nagu vesi pardiseljalt alla) (Cambridge Dictionary 2026). Mõlemas fraseologismis tekib metafoor tagasiside saajast kui veelinnust, kelle suled on vetthülgavad ja teiste sõnad, soovitusel või manitsused ei lähe neile korda, vaid voolavad mööda külgi maha. EKFA järgi on esimene märges sellest fraseologismitüübist on 1730. aastast, kus see oli kujul *kui viska hani pääle vett*. 19. saj lõpust ja 20. saj algusest on ka mitu märges varianti *nagu koera selge vett visata* ('midagi ilmaaegu tegema'), mis ilmus 1860. aastal Johann Voldemar Jannseni „Sannumetoja“ seitsmendas osas. (EKFA)

Küsitluse tulemustest (vt joonis 7) ilmnes, et fraseologismi *nagu hane selga vesi* teadis 98% vastajatest. Vanuserühmades oli ainult 18–25 aastaste seas 3 vastajat, kes ei teadnud seda ja need kolm vastajat olid igast soo kategooriast ning eesti emakeelega. Kasutussagedusest selgus, et enamasti valiti sageduseks *mõnikord*. Seejuures, mida noorem oli vanusegrupp, seda harvemaks fraseologismi kasutussagedust hinnati. Kui üle 60 aastastest 50% valis *mõnikord* ja 36% *sageli*, siis noorimatel jagunesid sagedusvariandid võrdsemalt – 36% valis *mitte kunagi*, 28% *harva* ja 32% *mõnikord*. Naiste ja eesti emakeelega vastajate hinnang oli sarnane ning neist enamasti (42-44%) valis sageduseks *mõnikord*. Mehed hindasid kasutussageduse enim *harvaks*. Küsimustikus olid fraseologismile *nagu hane selga vesi* pakutavad tähendusvariandid *midagi takistav*, *ilma igasuguse mõjuta* ja *hästi sobiv või meeldiv*. 97% vastajatest valis variandi *midagi takistav*, 1 vastaja *meeldiva* ja 3 vastajat *midagi takistava*. Nendest 3% vastajatest, kes valisid kaks viimast vastusevarianti, ei teadnud fraseologismi ainult 1. Teised teadsid, aga kasutasid seda, kas *mitte kunagi* või *mõnikord*, mistõttu tulenes teistsugune valik tõenäoliselt fraseologismi vähesest kasutusest, mitte uue tähenduse tekkest. Eesti keele ühendkorpuses 2023 on samuti näha, et fraseologismi kasutatakse pigem harva ning selle sagedus miljoni kohta oli 0,34 (vt lisa 2).

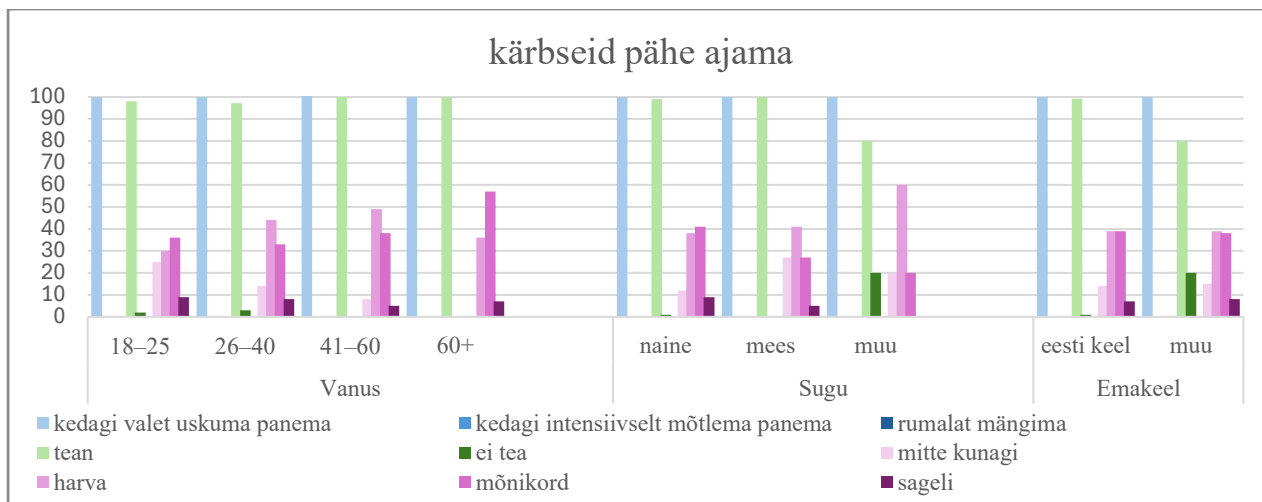

Joonis 7. Nagu hane selga vesi tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

4.6. Kärbsleid pähe ajama

Fraseologism *kärbsleid pähe ajama* on nii Sõnaveebis kui ka „Fraseoloogiasõnaraamatus“ ühe tähendusega 'kedagi midagi uskuma panema' (Sõnaveeb 2026) ja 'kedagi oma jutuga lollitama, desorienteerima' (FS). Teine sarnane fraseologism „Fraseoloogiasõnaraamatus“ on *kärbest pähe panema*, mis tähendab 'kellelegi mingit mõtet sisendama'. Fraseologismi päritolust pole eriti palju teada, aga esimesed märged fraseologismist *kärbsleid pähe ajama* on EKFA järgi pärit 1931. aastast (EKFA).

Küsimustikus olid *kärbsleid pähe ajama* tähendusvariandid *kedagi valet uskuma panema*, *rumalat mängima* ja *kedagi intensiivselt mõtlema panema*. Fraseologismi teadis valdav enamus (99%) vastajatest ning nad kõik valisid fraseologismile ühe tähenduse – *kedagi valet uskuma panema*. Kasutussagedustest selgus, et 39% vastajatest hindab oma kasutust pigem harvaks ning 38% valis sagedustest vastuseks *mõnikord*. Jällegi oli vanuserühmadele iseloomulik, et mida vanema grupiga oli tegu, seda sagedasemaks nad oma kasutuse hindasid. Naistest enamus (41%) valis sageduse *mõnikord*, samas meestest valis sama sageduse vaid 27% ning enim valiti varianti *harva*. Põhjuseks, miks kõik vastajad valisid ühe tähenduse võib olla nt fraseologismi lai kasutatus. Eesti keele ühendkorpuses 2023 oli fraseologismi sagedus 0,27 miljoni kohta, mis ei ole küll väga sage, aga oli uuritud 16 fraseologismist viies kõige sagedamini kasutatav. Teiseks põhjuseks võis olla vastusevariantide ebasobivus. Ehk ülejäänud tähendusvariandid olid ka neile, kes ei teadnud fraseologismi, liiga ebatõenäolised.

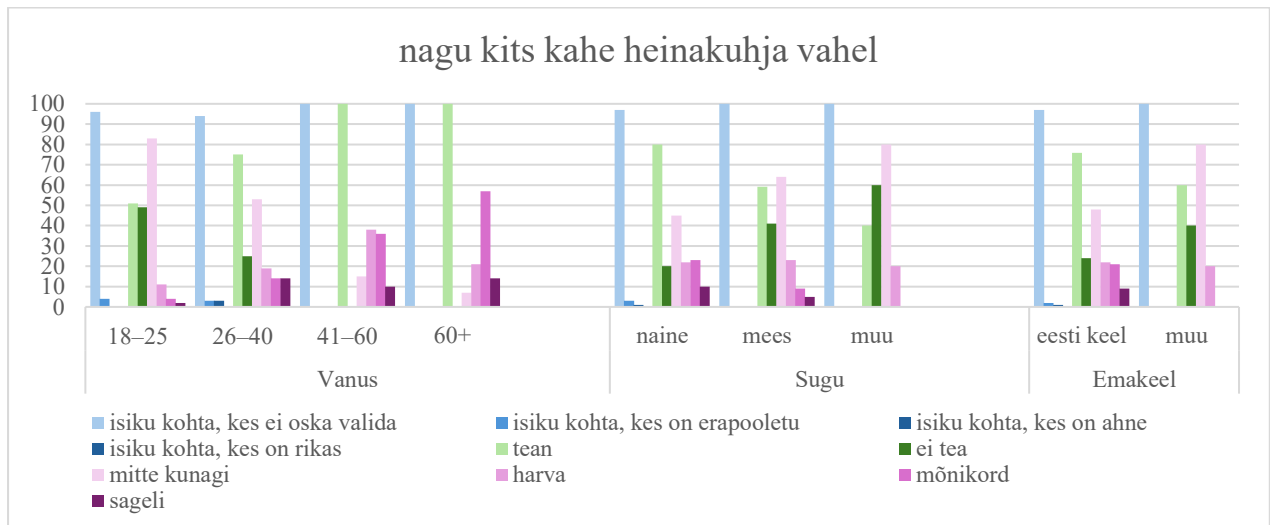
Joonis 8. Kärbseid pähe ajama tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

4.7. Nagu kits kahe heinakuhja vahel

Fraseologism *nagu kits kahe heinakuhja vahel* käib Sõnaveebi ja „Fraseoloogiasõnaraamatu“ järgi isiku kohta, kes ei oska kahe (võrdse) võimaluse vahel valida. Mõlemas sõnastikus on see sünonüümne fraseologismiga *nagu eesel kahe heinakuhja vahel*. (Sõnaveeb 2026, FS) Väljendi on esimene märge fraseologismist aastast 1937 (EKFA). Andmebaasis on *nagu kits kahe heinakuhja vahel* ja *nagu eesel kahe heinakuhja vahel* märgitud samatähenduslikeks, viidates ka *Buridani eeslile*. Viimane on olemas Sõnaveebis, kus on tähenduseks 'inimene, kes kahe (võrdse) võimaluse vahel valida ei oska' (Sõnaveeb 2026). Sõnastiku järgi on tegemist tõlkelaenuga saksa keelest *Buridans Esel*, mis viitab Buridani eesli paradoksile, et nälgjane eesel ei suuda kahe võrdse heinakuhja vahel valida ja sureb nälga (Teksaurus). Kõik kolm väljendit on sünonüümid, mistõttu võib oletada, et ka fraseologism *nagu kits kahe heinakuhja vahel* on tulnud saksa keelest, kuid on eesti keelde mugandatud.

Küsitluse tulemustest selgus, et fraseologism kuulus kolme kõige vähem teatava fraseologismi hulka ja seda teadis 75% vastajatest (vt joonis 9). Fraseologismi puhul kehtis põhimõte, et mida noorema vanuserühmaga oli tegu, seda vähem fraseologismi teati. Noorimast grupist ei teadnud seda 40% vastajatest, 26–40 aastastest ei teadnud fraseologismi veerand vastajatest ja kaks vanemat gruppi teadsid fraseologismi sajaprotsendiliselt. Meestest ei teadnud fraseologismi 41% ja naistest 20%. Vastavalt fraseologismi teadmisele kujunesid ka kasutussagedused ehk mida noorem oli vanusegrupp, seda harvemaks fraseologismi kasutust hinnati. 18–25 aastastest 83% ei kasutaks seda kunagi, samas üle 60 aastastest pooled (57%) valisid sageduseks *mõnikord* ja 14% valis *sageli*. Soo ja emakeele gruppides oli enim

valitud sagedus *mitte kunagi*. Naised hindasid fraseologismi kasutust sagedasemaks kui mehed – *mitte kunagi* valis naistest 45% ja meestest 64%.

Joonis 9. Nagu kits kahe heinakuhja vahel tähendused, teadmineja kasutussagedus

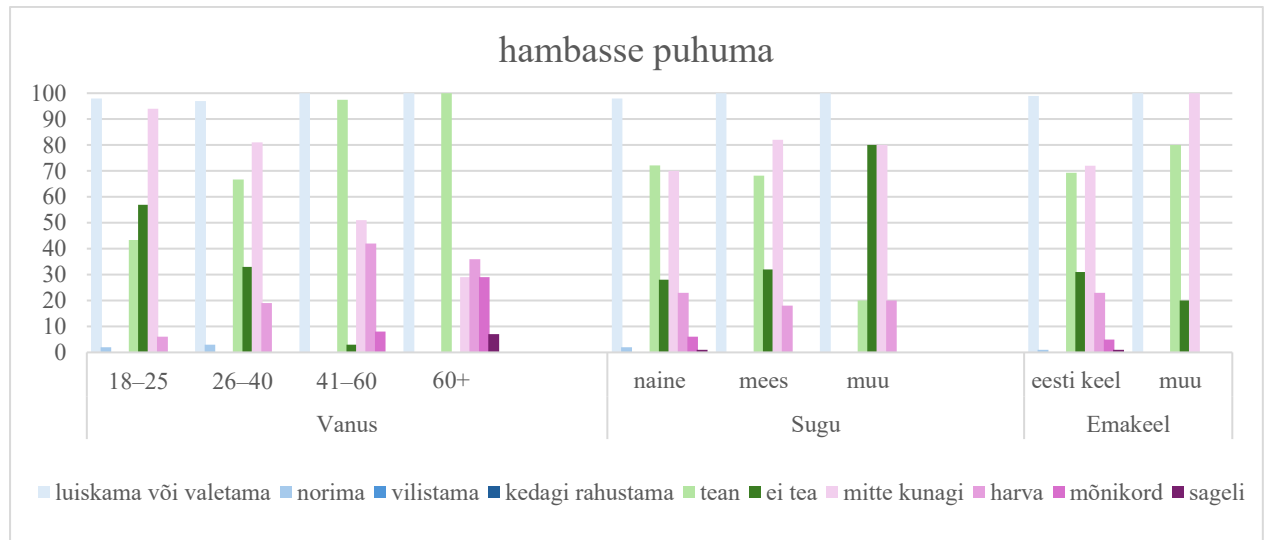
Küsimustikus olid fraseologismile pakutavad tähendusvariandid *isiku kohta, kes ei oska valida*; *isiku kohta, kes on ahne*; *isiku kohta, kes on erapooletu* ja *isiku kohta, kes on rikas*. Vastajad valisid kõiki variante peale viimase, seejuures 97% vastajatest valis tähenduseks *isiku kohta, kes ei oska valida*. Ülejäänuid variante pakkusid nooremad vastajad, kes olid naised. Jällegi võib olla tähenduste valiku ühtsuse põhjuseks küsitluses pakutud tähendusvariantide ebatõenäolisus. Lisaks võis tekkida vastajatel seos sünonüümsete fraseologismide ja Buridani eesli paradoksiga, mis võivad olla neile paremini tuntumad.

4.8. Hambasse puhuma

Hambasse puhuma on nii Sõnaveebi kui ka „Fraseoloogisõnaraamatu“ järgi 'luiskama või valetama' (Sõnaveeb 2026, FS). Esimene märges sellest on aastast 1891 ja ehkki fraseologism on seal kategoriseeritud *hambasse puhuma* tüübi alla, siis on selle esimesed märged olnud teistsuguse sõnastusega. 1891. aastal ilmunud väljendiks oli *vaat kus puhub/vaat kus vilistab* ning 1892. aasta väljendiks oli *habemesse puhuma* (kui suu sisse valetama). Kujul *hambasse puhuma* on fraseologismi esimene märges 1893. aastast Kuusalust. (EKFA)

Küsitluse vastustest (vt joonist 10) tuli välja, et fraseologism oli uuritavatest väljenditest teine kõige vähem teadaolev ning seda teadis 70% vastajatest. Fraseologismi teadmisel võis näha, et mida noorem oli grupp seda vähem fraseologismi teati. Kui 18–25 aastastest 57% ei teadnud fraseologismi, siis üle 60 aastastest teadsid seda kõik. Ligikaudu 30% naistest, meestest ja eesti emakeelega vastajatest ei teadnud seda ja muu emakeelega vastajatest teadsid

seada peaaug kõik. Teadmisest lähtuvalt valis kolmandik vastajatest (73%), et nad ei kasutaks fraseologismi kunagi ning 23% vastajatest hindas oma kasutust harvaks. Mida noorem oli vanusegrupp, seda väiksemaks oli hinnatud fraseologismi kasutussagedus. Kui noorimatest vastajatest 94% valis sageduseks *mitte kunagi*, siis üle 60 aastastest valis sama variandi 29%.

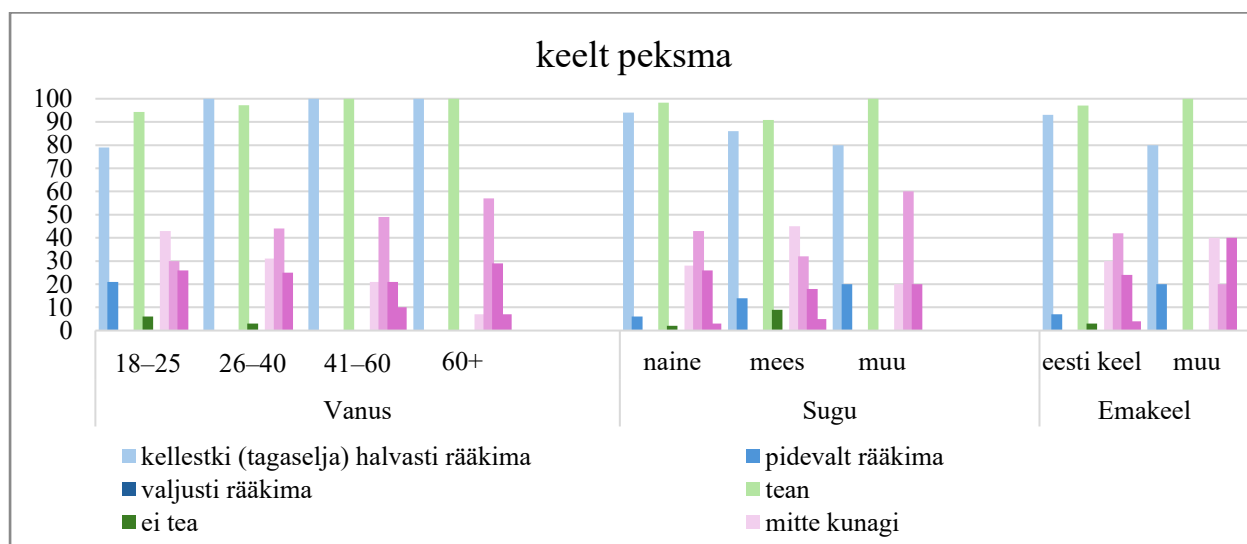
Joonis 10. *Hambasse puhuma* teadmine, kasutussagedus ja tähendused

Küsimustikus olid fraseologismile *hambasse puhuma* pakutavad tähendused *luiskama või valetama*, *norima* ja *vilistama*. Kõige enam valiti varianti *luiskama või valetama* (99%) ja 2 vastajat, kes ei teadnud fraseologismi, valisid variandi *norima*. Põhjus, miks enamus ei pakkunud fraseologismi vähesest teatavusest sõltumata muid variante, on tõenäoliselt teiste variantide ebasobivus. *Vilistama* tundus tõenäoliselt liiga otsene, kuigi praktiliselt olles kuulsin, kuidas mõningad 9. klassi õpilased just seda tähendust fraseologismile pakkusid. *Norima* ja *luiskama või valetama* on kujundlikud, kuid viimane on tihedalt seotud väljendiga *suu sisse valetama*, mida on seostatud ka EKFA varasemas märkes. Seetõttu võis ka teine sarnane väljend aidata luua seost õige tähendusega.

4.9. Keelt peksma

Fraseologism *keelt peksma* on Sõnaveebi ja FS-i järgi 'kellestki tagaselja (halvasti) rääkima, tühje jutte levitama' (Sõnaveeb 2026, FS). EKFA-s on esimene märgne fraseologismist 1720. aastastest ning allikaks oli märgitud Vestringi teos. Selle kuju pole aja jookul eriti muutunud ning veidi erinevates sõnastustes (mis sõltusid kasutuse kontekstist ja murdealast) on fraseologismis koos püsinud *keel* ja *peksma*. 20. saj alguses esines Lügenusel ja Iisakul fraseologismist ka variant *keelt lõikama*. (EKFA)

Küsitluse tulemustest (vt joonis 11) selgus, et *keelt peksma* teadis 97% kõigist vastajatest. Nende seast ei teatud seda kahest nooremast vanuserühmast ja eesti emakeelega vastajad (2 meest ja 2 naist). Kasutussageduse nagu ka teadmise puhul ilmnes jällegi, et mida noorem oli vanuserühm seda vähem fraseologismi teati ning väiksemast kasutussagedust hinnati. Tuli ka esile see, et mehed hindasid oma kasutust harvemaks kui naised. Pea pooled (45%) meestest valis variandi *mitte kunagi*, siis naistest 43% valis *harva* ja 26% *mõnikord*.

Joonis 11. *Keelt peksma* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsimustikud olid fraseologismile pakutavad tähendused *kellestki (tagaselja) halvasti rääkima*, *pidevalt rääkima* ja *valjusti rääkima*. Enim valiti tähenduseks *kellestki tagaselja halvasti rääkima* (92%) ja teisena *pidevalt rääkima* (8%). Varianti *pidevalt rääkima* valisid 11 vastajat, kes olid 18–25 aastased. Neist vaid kolm ei teadnud fraseologismi. Sugu ja emakeel ei omanud siinkohal tähtsust ning oma kasutussageduse hindasid nad pigem harvaks (valides variante *mitte kunagi*, *harva* ja *mõnikord*). Seega ei olnud valiku põhjuseks ilmselt nii palju teadmatust kui lähtumine läbipaistvusest. Keele peksmine viitab selle palju kasutamisele, millest tuleneks ka tähendus 'palju rääkima'. Siiski on fraseologismi esialgne tähendus metafoorilisem ja vähem läbipaistvam. Kolmandat varianti *valjusti rääkima* ei valinud keegi. Fraseologism *keelt peksma* oli sõnastikes ühetähenduslik ja paljudele teada, mistõttu ei olnud tähendusvariantide vahel ka suurt jagunemist. Samas lähtusid just noored tähenduse valimisel väljendi otsesusest, valides tähenduseks *pidevalt rääkima*.

4.10. Puid alla panema

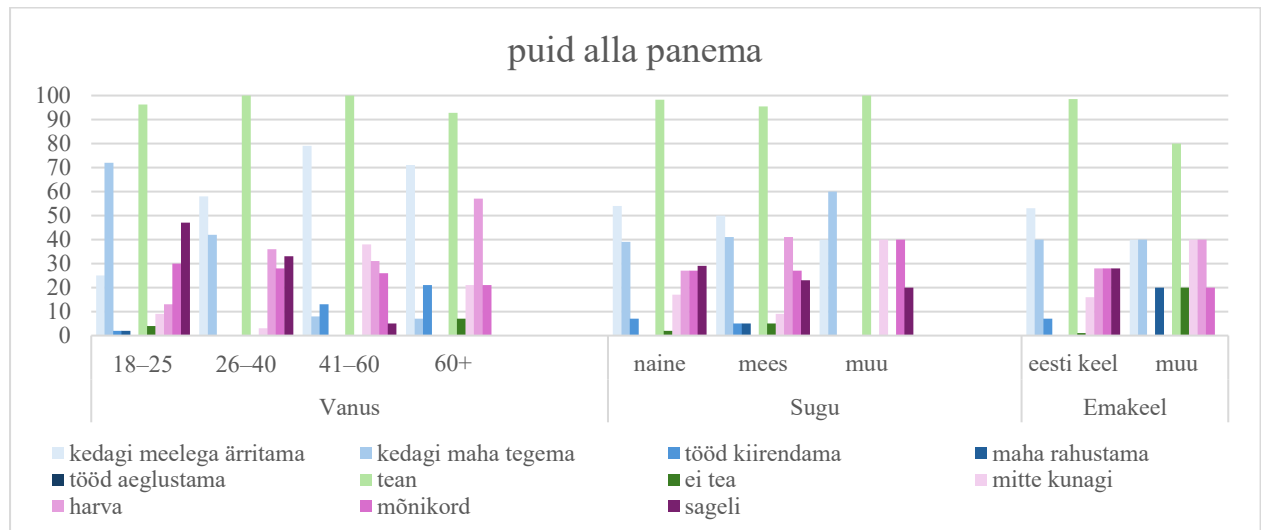
Fraseologism *puid alla panema* on olemas Sõnaveebis, kuid mitte „Fraseoloogiasõnaraamatus“, ja selle tähenduseks on 'hrl vaidlusele, tülile hoogu juurde andma,

kedagi meelega ärritama, provotseerima vms' (Sõnaveeb 2026). Kuna seda „Fraseoloogiasõnaraamatus“ ei leidunud, siis näitab see, et fraseologism on uuem ja polnud sõnastiku ilmumise ajal (2000. aastal) laialdaselt levinud. Ehkki fraseologismi saab kasutada Sõnaveebi pakutud tähenduses, siis tekkis küsitluse koostamisel ja läbiproovimisel küsimus, kas seda ei kasutata rohkem tähenduses 'kedagi maha tegema'. Seda kinnitab ka Sõnaveebis olev sarnane kõnekeelne väljend *puid alla saama*, mis tähendab 'häbistades noomida saama, etteheiteid kuulma' (Sõnaveeb 2026). Nende kahe sarnase väljendi erinevus seisneb verbis. *Panema* näitab tegijat ja on transitiivne, samas *saama* on intransitiivne. EKFA-s ei leidu samuti fraseologismi *puid alla panema* ning selle sarnaseid väljendeid on vähe. Vaadates andmebaasi on seal olemas ka *hagu alla panema*, kuid ka see ei ole *puid alla panemaga* samatähenduslik ning tähendus on 'enne söögikorda sööma'. Andmebaasis leidunud väljend *hagu andma* on 'kedagi füüsiliselt karistama' (nt vemmalt andma, nuhtlema). (EKFA) Tänapäeval on Sõnaveebis aga *hagu andma* tähendus hoopis 'millelegi hoogu juurde andma' (Sõnaveeb 2026).

Teistes keeltes levinud otsetõlget fraseologismile *puid alla panema* ei leidu. Küll aga on sõltuvalt tähendusest olemas sarnaseid fraseologisme. Nt saksakeelne fraseologism *Öl ins Feuer gießen* ehk *õli tulle valama* tähendab 'vaidlusele hoogu juurde andma' või 'erimeelsusi suurendama' (DWDS). Sellest fraseologismist on tulnud eesti keelde tõlkelaen *õli tulle valama* (Sõnaveeb 2026). Kõige otsesem vaste fraseologismile *puid alla panema* kui kedagi maha tegema on inglise keeles *to roast someone* (otsetõlkes röstima kedagi). *Roasting* on Cambridge'i sõnaraamatu järgi 'kedagi vihastelt kritiseerima' (Cambridge Dictionary 2026), mis on üsna sarnane tähendusega 'maha tegema'. Nii fraseologismides *puid alla panema*, *õli tulle valama* kui ka *to roast someone* on näha seost tulega. Kui *õli tulle valama* sisaldab otseselt sõna *tuli*, siis röstima on '(tulel) kuumutama või pruunistama' (Sõnaveeb 2026) ning *puid alla pannes* tehakse tuld suuremaks.

Küsitluse tulemused (vt Joonis 12) näitasid, et fraseologismi teadis 98% vastajatest. 26–40 ja 41–60 aastased vastajad teadsid seda sajabrotsendiliselt, 18–25 aastastest teadis väljendit 96% (ehk 2 vastajat ei teadnud) ja üle 60 aastastest teadis 93% (1 vastaja ei teadnud). Nende seas oli kaks eesti emakeelega ja 1 muu emakeelega vastaja. Seega võib öelda, et fraseologism oli kõigi vanuserühmade seas hästi teada. Kasutussageduse hinnangust selgus, et kui üldiselt oli fraseologismide puhul joon, et mida noorema vanuserühmaga oli tegemist, seda väiksem oli ka nende hinnang kasutussagedusele, siis *puid alla panema* puhul oli vastupidi. 18–25 hindasid kasutuse kõige sagedasemaks ja neist 47% valis variandi *sageli*. 26–40 aastastest valis *sageli* 33%, 41–60 aastaste seast valis *sageli* 5% ja üle 60 aastastest ei valinud keegi varianti *sageli*, vaid 57% valis *harva*. Naiste vastused jagunesid üsna võrdselt variantide *harva*,

mõnikord ja *sageli* vahel, aga meestest enamus (41%) hindas kasutussageduse *harvaks*. Eesti emakeelega vastajate vastused jagunesid võrdselt *harva*, *mõnikord* ja *sageli* vahel.

Joonis 12. *Puid alla panema* tähendus, teadmine ja kasutussagedus (%)

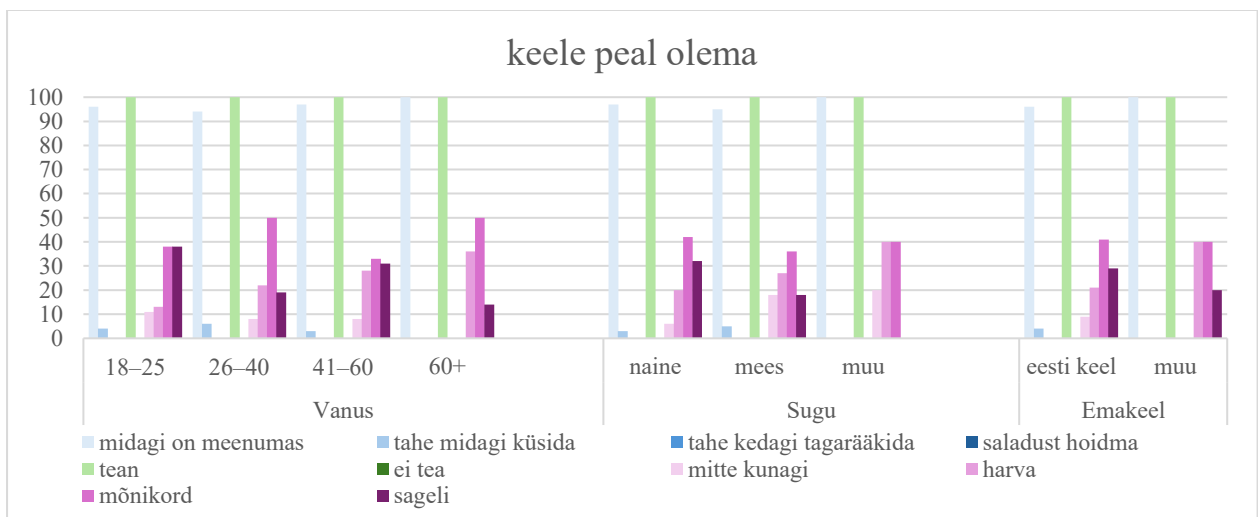
Fraseologism *puid alla panema* ei ole polüsemne, aga selle tähendusvariantide puhul tekkis küsimustiku testimisel tähenduse täpsustus. Seetõttu lisasin küsimustiku tähendusvariantidesse sõnastiku tähenduse ja variandi *maha tegema*. Vastused näitasid, et *maha tegema* valis 40% vastajatest ning tähendusvarianti *kedagi meelega ärritama* valis 53% vastajatest. Vanuse poolest tekkis taas kord kõige suurem eristumine. Mida noorem oli vanusegrupp, seda rohkem kalduti variandi *kedagi maha tegema* poole. 18–25 aastastest valis selle 73%, 26–40 aastastest 42% ja kahest vanimast rühmast ainult 7–8%. Kuna noored kasutavad fraseologismi ilmselt sagedamini kui vanemad vastajad, siis eelistasid nemad ka kõnekeelsemat tähendust. Vanemate vastajate vastused olid ka teiste fraseologismide puhul sõnaraamatute tähendustele lähedasemad. Teistest pakutud tähendusvariantidest valis üks vastaja *kedagi maha* rahustama, kuid see vastaja oli muu emakeelega ning ei teadnud fraseologismi. 9 vastajat valis variandi *tööd kiirendama* ning nemad kõik teadsid fraseologismi ja suurem osa kuulus kahte vanemasse vanuserühma. Põhjus, miks osad vastajad valisid variandi *tööd kiirendama* on ilmselt fraseologismi sarnasus väljendiga *hagu andma*, mis sõnastiku järgi 'millelegi hoogu juurde andma' (Sõnaveeb 2026). Seega võib öelda, et fraseologismi tähenduse eelistust mõjutas siinkohal väljendi teadmine ja kasutussagedus, aga ka sarnasus teiste fraseologismidega.

4.11. Keele peal olema

Fraseologism *keele peal olema* on Sõnaveebis ja „Fraseoloogiasõnaraamatus“ kahe tähendusega. Mõlema esimene tähendus on 'midagi öelda või küsida tahtma, selleks valmis

olema'. Teine tähendus on Sõnaveebis '*meenumisele väga lähedal olema*' (Sõnaveeb 2026), aga fraseoloogiasõnaraamatus on see 'hetkelise mäluõtruse tõttu millegi väljaütlemisel takerduma' (FS). Sõnastus on küll erinev, aga mõlemad väljendavad suutmatust, midagi öelda, sest miski ei meenu. Tõenäoliselt on fraseologism seotud inglise keele idioomiga *be on the tip of your tongue* või ka *on the tip of one's tongue* (Cambridge Dictionary 2026). Selle tähendus on briti ja ameerika inglise keeles ning sõnastikes erinev. Nt Cambridge'i sõnastikus on selle ainus definitsioon 'miski on meenumas' (Cambridge Dictionary 2026), samas Collins'i sõnastikus ja Merriam-Websteri sõnastikus on toodud välja fraseologism ameerikapärase inglise keeles, kus sellel on kaks tähendust, mis vastavad eesti keele sõnastikele. Selle esimene tähendus on 'midagi ütlemas olema' (*about to be uttered*) ja teine 'midagi on meenumas' (*just eluding recall*) (Merriam-Webster 2026). EKFA järgi on fraseologismi *keele peal olema* vanim mäрге eestikeelses tekstis 1720ndatest (EKFA).

Küsitluse tulemustest (vt Joonis 13) on näha, et fraseologismi *keele peal olema* teati sajaprotsendiliselt. Kasutussagedust hinnati ka üsna sagedaseks ning kõige rohkem valiti sagedusteks *mõnikord* või *sageli*. 18–25 aastased hindasid fraseologismi kasutussagedust mõnevõrra sagedasemaks kui üle 60 aastased. Kui noorimatest 38% valisid variandi *mõnikord* ja teine 38% *sageli*, siis vanimatest 50% valis variandi *mõnikord* ja 14% *sageli*. Naiste hinnang oli jällegi kõrgem kui meeste oma. Variandi *sageli* valis 32% naistest ja 18% meestest.

Joonis 13. Keele peal olema tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

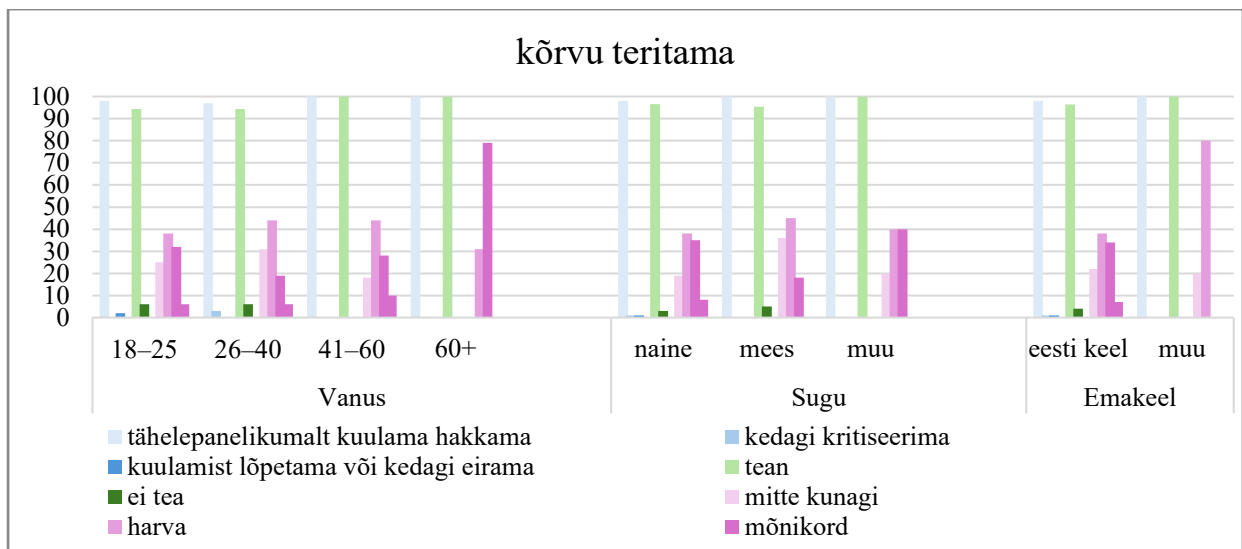
Nii kahe silma vahele jääma kui ka keele peal olema olid kõigi vastajate poolt teada, aga erinevalt fraseologismist kahe silma vahele jääma, oli keele peal olema polüsemne fraseologism, mistõttu esines tähendusvariantide vahel lahknemist. Küsimustikus olid fraseologismile pakutud tähendusvariandid *midagi on meenumas*, *tahe midagi küsida*, *tahe kedagi tagarääkida* ja *saladust hoidma*. Vastajad valisid neist kaht tähendust: *midagi on*

meenumas (valis 96% vastajatest) ja *tahe midagi küsida* (valis 4% vastajatest) Nagu näha, siis oli eesti sõnastike esimene tähendus üsna harv ja tugevalt kalduti teise tähenduse poole. Tähendust *tahe midagi küsida* valis kokku 5 vastajat, kes olid kõik eesti emakeelega ja valdavalt naised. Samuti kuulusid nad noorematesse vanuserühmadesse ning kõik üle 60 aastased valisid tähenduseks *midagi on meenumas*. Kuna kõik vastajad teadsid fraseologismi, siis ei olnud tähenduse valik mõjutatud fraseologismi teadmatusest. Et just nooremad eelistasid tähendust *tahe midagi küsida*, siis võib eelistus olla seotud (ameerikapärase) ingliskeelse fraseologismi või koolis õpitu mõjuga. Siiski oli vastajaid, kes valis tähenduse *tahe midagi küsida* väga vähe ning eelistatud on tähendus *midagi on meenumas*. Siingi võib välja tuua ingliskeelse fraseologismi mõju ja ilmselt on see tähendus eelistatum, sest see on kinnistunud.

4.12. Kõrvu teritama

Väljendit *kõrvu teritama* Sõnaveebis ei esine. Selle asemele võib sõna *teritama* all leida seletuse 'nägemist, kuulmist vm võimeid pingutama või arendama; neid erksamaks, tundlikumaks muutma' (Sõnaveeb 2026). „Fraseoloogiasõnaraamatus“ on *kõrvu teritama* olemas tähenduses 'tähelepanelikumalt või pingsamalt kuulama hakkama' (FS). Seejuures on seal olemas ka samatähenduslikud *kõrvu kikitama* ja *kõrvu kikki ajama*, mis on mõlemad olemas ka Sõnaveebis. (FS, Sõnaveeb) Inglise keeles on olemas väljend *sharp-eared*, mis tähendab briti ja ameerika inglise keeles, et kellelgi on hea või terav kuulmine (Collins Dictionary). Seega viitab *terav* millelegi heale ning kuna *teritama* on teravamaks muutma, siis tähendab ka see (kuulmist) paremaks muutma. EKFA järgi on vanimad märged fraseologismist pärit 20. sajandi teisest poolest. 1964. aasta märke tähenduseks oli kirjutatud „teritab kõrvu = on uudishimulik“ ja 1965. aasta tähendus oli 'hoolsamalt kuulama'. (EKFA)

Küsitluse tulemustest (vt Joonis 14) selgus, et fraseologismi teadis 96% vastajatest. Taas kord ei teatud seda ainult nooremate ehk 18–25 ja 26–40 aastaste seas (6% kummagi rühma vastajatest ei teadnud fraseologismi). Nendest enamus olid naised ja eesti emakeelega. Fraseologismi kasutussagedus hinnati pigem harvaks ning 39% vastajatest valis sageduse *harv*. Kõige sagedasemaks hindasid kasutust üle 60 aastased, kellest 79% valis sageduse *mõnikord*, aga nooremate seas oli enim valitud variant *harva*. Naised hindasid kasutussagedust kõrgemaks kui mehed. Naistest 35% valis vastuseks *mõnikord* ja 8% *sageli*, samas meestest enamus (45%) valis variandi *harva*, 18% *mõnikord* ja 0% *sageli*.

Joonis 14. *Kõrvu teritama* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsimustikus pakuti fraseologismile tähendusvariante *tähelepanelikumalt kuulama hakkama*, *kuulamist lõpetama või kedagi eirama* ja *kedagi kritiseerima*. Valdavalt (99% vastajatest) valiti tähenduseks *tähelepanelikumalt kuulama hakkama* ning ülejäänut kahte varianti valis kumbagi üks vastaja, kes mõlemad olid eesti emakeelega naised ega teadnud fraseologismi. Fraseologismi *kõrvu teritama* puhul on näha, et ehkki seda ei kasutata väga sageli (mida tõestab ka esinevus korpuses (vt lisa 2)), siis on see hästi tuntud. Seetõttu ei tekkinud ka tähenduste valimisel suuri erinevusi ning tähenduse valimist mõjutas ainult teadmine.

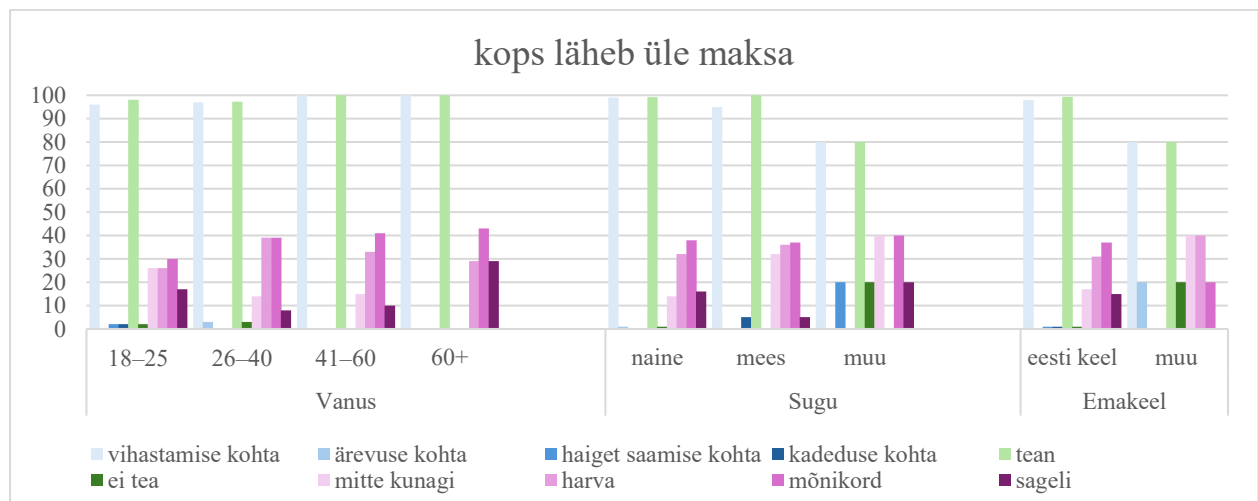
4.13. Kops läheb üle maksa

Fraseologismil *kops läheb üle maksa* on nii Sõnaveebis kui ka „Fraseoloogiasõnaraamatus“ ainult üks tähendus. Sõnaveebis on kirjas, et fraseologism käib lihtsalt vihastamise kohta (Sõnaveeb 2026), aga „Fraseoloogiasõnaraamatus“ eristatakse ka seda, kas keegi vihastab või kedagi ajatakse vihale (FS). Kui keegi vihastab, siis vastavad sellele fraseologismid *kops läheb üle maksa* ja *kops kargab üle maksa*. Kellegi vihaseks ajamisel kasutatakse fraseologisme *kopsu üle maksa ajama* või *maksa üle kopsu ajama*. Seega märgib olulist rolli verb ja selle transitiivsus. Väljendis *kops läheb üle maksa* on verb intransitiivne ning väljendis *kopsu üle maksa ajama* on verb transitiivne.

Feliks Vakk on kogumikus „Miks just nõnda?“ (1984) käsitlenud *kops läheb üle maksa* tähenduse teket. *Maksa* on erinevates kultuurides peetud elujõu andjaks ning antiikajal arvati, et see on temperamendi ja harvemini mõistuse asukoht. Tunnetest esindas see armastust ja viha. Ehkki taolise uskumusega paralleelseid ütlemissid leidub kõikjal maailmas, siis Eestis on *maksa-*

fraseoloogia peamiselt mõjutatud saksa keelest, kus *kops* ja *maks* on varasemates saksa fraseologismides üldtuntud. Nt *an der Leber fressen* (kellegi maksa sööma/närima) ja *läuft eine Laus über die Leber* (kellegi jookseb täi üle maksa). Vakk mainib kogumikus, et fraseologism esines Wiedemanni 1869. aastal ilmunud eesti-saksa sõnaraamatu esitrükis. (Vakk 1984: 23–25) EKFA kohaselt on esimene mäрге fraseologismist pärit Jannseni „Sannumetoja“ seitsmendast osast (1860. a) (EKFA).

Küsitluse tulemused (vt Joonis 15) näitasid, et fraseologism oli vastajate seas tuntud ning 99% teadis seda. Väljendit ei teadnud ainult kaks vastajat kahest noorimast vanuserühmast, kelle emakeel olid eesti ja soome keel. Kasutussagedusest ilmnnes jällegi, et mida noorema vanuserühmaga oli tegemist, seda harvemaks kasutussagedust hinnati. Siiski oli kõigil rühmadel enim valitud sagedus *mõnikord*, mida valis 37% kõigist vastajatest. Soo puhul ilmnnes, et naised hindasid fraseologismi kasutust kõrgemaks kui mehed. Naiste seas enim valitud sagedus oli *mõnikord* (38%), samas meeste enim valitud sagedus oli *harva* (36%).

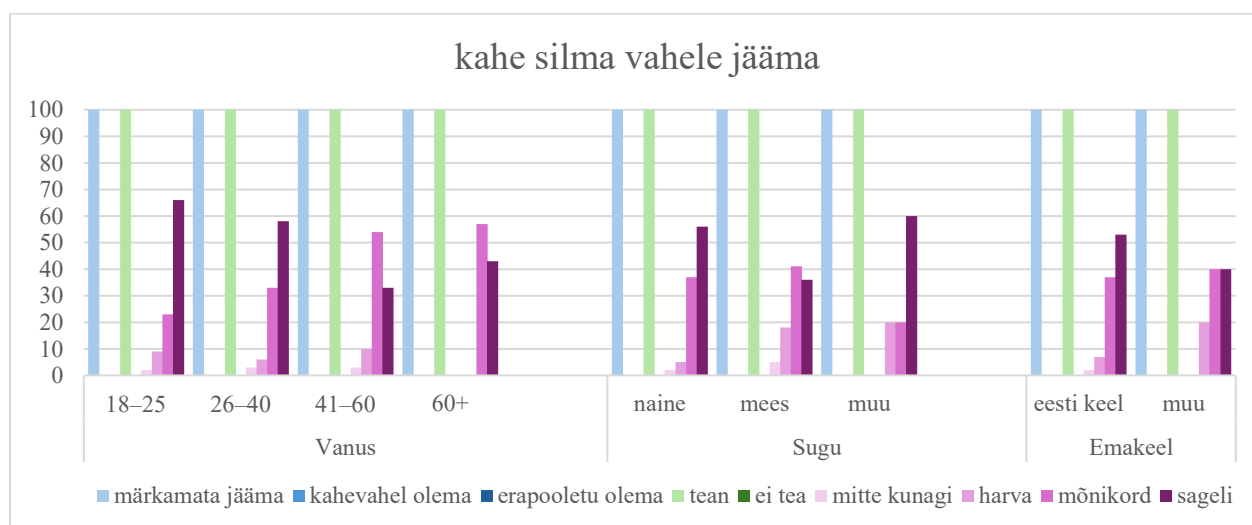
Joonis 15. *Kops läheb üle maksa* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsimustikus olid fraseologismile esitatud tähendusvariandid järgmised: *vihastamise kohta*, *haiget saamise kohta*, *kadeduse kohta* ja *ärevuse kohta*. 98% vastajatest valis, et fraseologism käib vihastamise kohta. Kolme ülejäänut varianti valiti samuti, aga iga varianti valis ainult 1 vastaja. Nendest kolmest vastajast teadis fraseologismi 1 (kes valis *kadeduse kohta*) ning kõik valisid kasutussageduseks *mitte kunagi*. Seega oli teiste tähenduste valiku põhjuseks fraseologismi teadmatus ja vähene kasutatavus. Üldiselt on tegu tuntud ühetähendusliku fraseologismiga, mille tähendus on püsiv. Seetõttu ei tekkinud tähenduse valikul ka suuri varieerumisi ning tähenduse valimist mõjutas väljendi teadmine ja kasutussagedus.

4.14. Kahe silma vahele jääma

Fraseologismil *kahe silma vahele jääma* on Sõnaveebis üks tähendus 'märkamata jääma' ja selle sünonüümiks on *silmapaari vahele jääma* (Sõnaveeb 2026). „Fraseoloogiasõnaraamatus“ on fraseologismil samuti üks tähendus, milleks on 'märkamata, tähele panemata jääma'. Seejuures eristatakse fraseologisme *kahe silma vahele jääma* ja *kahe silma vahele jätma*, mille määrab kasutatav verb. (FS) *Jääma* on intransitiivne verb ja viitab tahtmatule tegevusele, samas *jätma* on transitiivne ning viitab tahtlikule tegevusele. Esimene kirjalik allikas fraseologismi kohta on pärit 1874. aastast, kus kasutati kuju *kahe silmapaari vahel* (EKFA).

Küsitluse tulemustest (vt Joonis 16) selgus, et fraseologismi teadsid kõik küsitlusele vastajad ning kõik valisid ka ühe tähenduse – *märkamata jääma*. Teised pakutud tähendusvariandid olid *erapooletu olema* ja *kahevahel olema*. Fraseologismi *kahe silma vahele jääma* kasutussageduse hinnang oli teiste fraseologismidega võrreldes kõige suurem – 53% vastajatest valis variandi *sageli* ning 37% *mõnikord*. Ainult 2% vastajatest valis sageduseks *mitte kunagi* ja 8% *harva*. See fraseologism oli ka eesti keele ühendkorpuses 2023 kõige rohkem esinenud fraseologism ja selle sagedus oli 1,84 ühe miljoni kohta, samas teiste fraseologismide sagedus jäi alla ühe miljoni kohta. Selle fraseologismi puhul hindasid noored kasutussagedust sagedasemaks kui vanemad vastajad. 18–25 aastastest valis 66% variandi *sageli*, samas üle 60 aastastes valis sama varianti 43%. Kindlat põhjust, miks on see fraseologism nii laialt tuntud ja sagedasti kasutatud ei saa välja tuua. Üheks põhjuseks võib olla see, et eesti keeles on vähe kujundlikke ütlemissi, mis asendaks väljendit *kahe silma vahele jääma*.

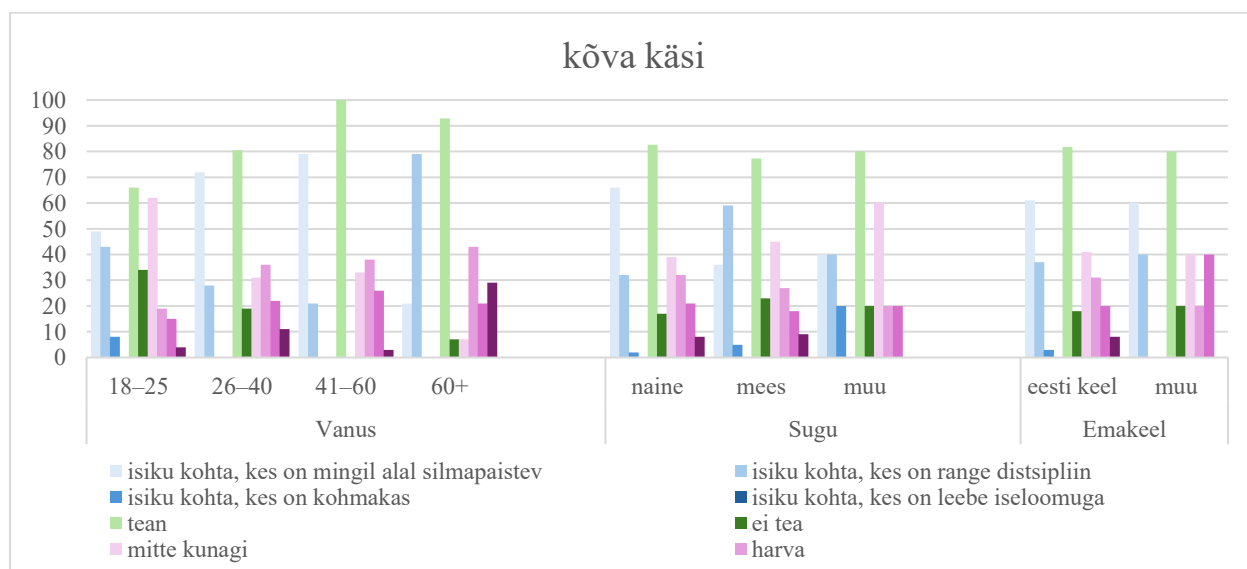

Joonis 16. *Kahe silma vahele jääma* tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

4.15. Kõva käsi

Fraseologism *kõva käsi* on olemas „Fraseoloogiasõnaraamatus“, kus on tähendusteks 'karm, range, vali kord või distsipliin' ning 'mingil alal silmapaistev inimene' (FS). Sõnaveebis seda väljendit ei esine, aga sõna *kõva* all on mainitud, et see võib tähistada kõnekeeles 'tubli'. Selle all on küll mõeldud, et *kõva* rõhutab ligikaudset määra, nt „See oli kõva 10 aastat tagasi.“ (Sõnaveeb 2026) Siiski on 2009. a EKSS-is ja 2018. a ÕS-is olemas *kõva* kõnekeelsete tähenduste all ka *heatasemeline* ja *silmapaistev* (EKSS, ÕS 2018). Lisaks tuleks mainida, et fraseoloogiasõnaraamatus on eristatud fraseologisme *kõva käega* ja *kõva käsi*. Esimene on ühetähenduslik ja tähendab 'karmi, ranget' ja teine on nagu varem mainitud polüseemne. (FS) Sarnaseid fraseologisme on ka võõrkeeltes, nt inglise keeles kasutatakse fraseologismi *iron fist* (Cambridge Dictionary 2026). Tõenäoliselt on fraseologismi algne tähendus 'range distsipliin' tulnud tõlkelaenuna, kuid uuem tähendus *mingil alal silmapaistev inimene* on tulnud pigem kõnekeelest. EKFA järgi on esimene märgend antud fraseologismi variandist 1924. või 1926. aastast, kus kasutati väljendit *kare käsi* tähenduses 'tige'. *Kõva käsi* tähenduses 'range' ilmus 1968. aastal (EKFA).

Küsitluse tulemustest (vt Joonis 17) selgus, et fraseologismi teadis 82% kõigist vastajatest. Kõige vähem teadsid seda 18–25 aastased (teadis 66%) ja kõige rohkem 41–60 aastased (teadis 100%). Soo ja emakeel gruppides ei tulnud midagi eripärast esile ning kõigi rühmade vastajatest teadis fraseologismi umbes 80%. Fraseologismi kasutussagedust hindasid kõige sagedasemaks üle 60 aastased ja kõige harvemaks 18–25 aastased. Kui pea pooled üle 60 aastastest valisid sageduseks *mõnikord*, siis 18–25 aastastest 62% valis variandi *mitte kunagi*. Naiste ja meeste vastused olid sarnased, kuid naised hindasid kasutussagedust veidi kõrgemaks ning suurem protsent mehi (45%) valis sageduseks *mitte kunagi*.

Joonis 17. *Kõva käsi* teadmine, kasutussagedus ja tähendused

Küsimustikus olid *kõva käe* tähendusvariandid *isiku kohta, kes on mingil alal silmapaistev, isiku kohta, kes on range distsipliin, isiku kohta, kes on kohmakas, isiku kohta, kes on leebe iseloomuga*. Selle polüsemse fraseologismi puhul tekkis jagunemine kahe tähendusvariandi vahel. Vastajatest 61% valis tähenduseks *mingil alal silmapaistva* ning 37% *range distsipliiniga inimese*. Lisaks valis 3%, et see käib kohmaka isiku kohta, aga nendest vastajatest ei teadnud keegi fraseologismi. Nagu näha, siis valis poole rohkem vastajaid sõnastiku teise tähenduse. Vanuserühmadest kaldus noorim grupp pigem *silmapaistva* poole (49%) ning 26–60 aastastest vastajatest valis 72–79% samuti *silmapaistva*. Ainult üle 60 aastastest valis 79% *range distsipliiniga isiku*. Lisaks tekkis soo puhul suurem eristus. Kui naistest 66% valis *silmapaistva* tähenduse, siis meestest 59% valis *range distsipliini* tähenduse. Neist 13 mehest, kes valisid variandi *isiku kohta, kes on range distsipliiniga*, 3 ei teadnud fraseologismi. 13 mehest kõige rohkem oli 18–25 aastaseid (7 vastajat) ja kõige vähem üle 60 aastaseid (2 vastajat). Seega ei mõjutanud meeste valikut niivõrd vanus.

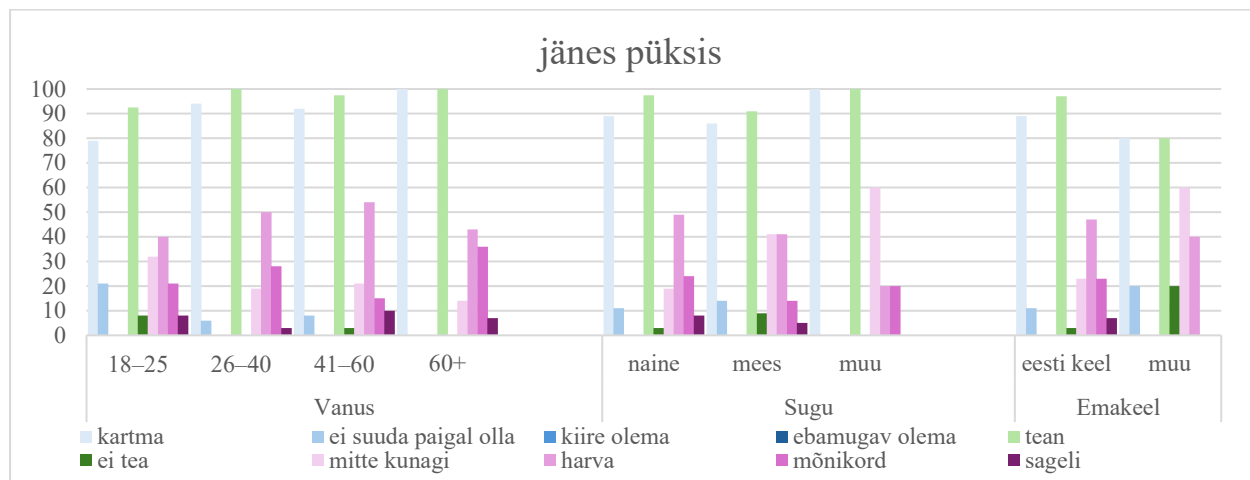
Põhjuseks, miks vanimas vanusegrupis kalduti *range distsipliini* tähenduse poole on see, et see on vanem tähendus, mis võib olla rohkem kinnistunud nii eesti kui ka teistes keeltes. Nooremad mõistsid aga väljendit *kõva käsi* pigem *silmapaistva isiku* tähenduses, sest *kõva* on noorte keelekasutuses levinud tähenduses *tubli* või *heatasemeline*, mitte kui *range*.

4.16. Jänes püksis

Jänes püksis on Sõnaveebi järgi '(kellegi kohta, kes kardab:) hirm nahas' ning sarnasel kujul on see ka „Fraseoloogiasõnaraamatus“ 'kellelgi on hirm, keegi kardab' (Sõnaveeb 2026, FS). Mõlemas sõnastikus on sünonüümse fraseologismina variant [*kellelgi*] *on jänes põues*. Nimisõnana on olemas ka *jänespüks* ehk 'inimene (vm olend), kes on loomult arg' (Sõnaveeb 2026). Fraseologismi ja nimisõna kasutatakse ka soome keeles – *meni jänis housuihin* (jänes läks püksi), *jänishousu* (Pall & Eesti Keele Instituut 2003). EKFA järgi on esimene märges fraseologismist pärit enne 1876. aastat ühest Ferdinand Johann Wiedemanni tekstist (EKFA).

Küsimustiku tulemustest (vt Joonis 18) selgus, et fraseologismi teadis 96% vastajatest. Seda ei teatud ainult noorimas vanuserühmas ning üks vastaja 41–60 aastaste seast. Sugu ja emakeel ei omanud suurt rolli. Fraseologismi kasutussagedusel valiti enim varianti *harva* (47% kõigist vastajatest). Seejuures, mida vanema vanuserühmaga oli tegemist, seda sagedasemaks kasutussagedust hinnati ja naised hindasid fraseologismi kasutusagedust sagedasemaks kui

mehed. 41% meestest valis sageduseks *mitte kunagi* ja teine 41% *harva* ning naistest 20% valis sageduseks *mitte kunagi*, 48% *harva* ja 24% *mõnikord*.

Joonis 18. Jänes püksis tähendused, teadmine ja kasutussagedus (%)

Küsimustikus pakuti fraseologismile tähendusvariantideks: *kartma*, *ei suuda paigal olla*, *ebamugav olema* ja *kiire olema*. Neist variantidest valiti ainult kahte – *kartma* valis 89% vastajatest ja *ei suuda paigal olla* 11% vastajatest. Tähendusvarianti *ei suuda paigal olla* valis kokku 16 vastajat, kellest 4 ei teadnud fraseologismi. Neist vastajatest kõige rohkem oli 18–25 aastaseid (11 vastajat), seejärel 41–60 aastaseid (3 vastajat) ja viimasena 26–40 aastaseid (2 vastajat). Kõik üle 60 aastased valisid variandi *kartma*. Soo puhul otseselt erisust ei tekkinud ja sarnane protsent meestest ning naistest valis variandi *ei suuda paigal olla* (13% meestest ja 11% naistest). Tähendusvarianti *ei suuda paigal olla* valisid üsna vähesed vastajad, aga põhjuseks, miks valiti just seda võib olla sarnasus fraseologismiga [*kellelgi*] *on sipelgad püksis*. Selle väljendi tähendus on sõnaraamatu järgi 'keegi on väga püsimatu, rahutu' (FS). Kuna vastajaid, kes ei teadnud fraseologismi oli vähe (4% ehk 5 vastajat), siis siinkohal mõjutas teadmine vaid osaliselt tähenduse valikut. Pigem oli fraseologism tuntud ning teised vastajad lähtusid tähenduse valikul sarnasest fraseologismist.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö teema on eesti fraseologismide kasutus ja tähenduste muutumine. Fraseologism on tähenduslikult kokkusulanud püsiv sõnade ühend, millel võib olla rohkem kui üks tähendus. Levinumad tähendused on kajastatud ka sõnaraamatutes, aga kuna fraseologismid võivad aja jooksul semantiliselt teiseneda, siis võib leida sõnastikest paralleelselt ka vastandlikke tähendusi. Töö eesmärk oli saada teada, kui palju teatakse ja kasutatakse eesti fraseologisme ning peamiselt millises tähenduses, keskendudes seejuures ka fraseologismide tähenduste muutumisele. Töö jaoks ajakohaste andmete saamiseks koostasin täiskasvanute seas veebiküsimustiku, mis sisaldas 16 fraseologismi. Valitud väljendite seas oli nii ühetähenduslikke kui ka polüseemseid fraseologisme, mille tundmist, kasutust ja tähendusi töös analüüsisin. Seejuures uurisin, kas ja kuidas ilmnevad vastajate seas erinevused sõltuvalt nende vanusest, soost ja emakeelest.

Küsitluse tulemuste analüüsis kasutati vastuseid 142 vastajalt, kellest enim oli noori vanuses 18–25, naisi ja eesti emakeelega inimesi. Küsitluse tulemustest selgus, et enamik fraseologisme on vastajate seas hästi teada – kahte fraseologismi teadsid kõik vastajad ja vaid kolme väljendi puhul jäi teadmine alla 80%. Seejuures ilmnes selge seos teadmiste ja kasutusaktiivsuse vahel ehk vastajate hinnang oma kasutussagedusele sõltus fraseologismi tuntuusest. Üldiselt joonistus välja, et mida nooremad olid vastajad, seda vähem fraseologisme teati ning seda harvemaks hinnati kasutussagedust. Ainult fraseologismidel *puid alla panema*, *keele peal olema* ja *kahe silma vahele jääma* osutus noorte kasutussagedus suuremaks kui vanematel vastajatel. See kinnitab osaliselt teiste uurimuste põhjal püstitatud hüpoteesi, et noored tunnevad fraseologisme, aga kasutaksid neid pigem harva. Naised kaldusid fraseologisme paremini tundma ning hindasid oma kasutust sagedasemaks kui mehed. Samas peab tulemuste tõlgendamisel arvestama, et naisi osales uuringus ligi kuus korda rohkem kui mehi. Valimi tasakaalustamatust esines ka teistes kategooriates ja nii soo kui emakeele kategooriasse *muu* kuulus vaid viis vastajat.

Polüseemsete ehk mitmetähenduslike fraseologismide puhul ilmnes tähendusvariantides suuremat jagunemist kui ühetähenduslikel fraseologismidel. Enamasti eelistati sõnaraamatute esmast tähendust, kuid väljenditel *selge nagu seebivesi*, *keele peal olema* ja *kõva käsi* valisid vastajad pigem teisese tähenduse. Fraseologismi *kõva käsi* juures ilmnes selgemalt ka sooline erisus. Nimelt kasutasid naised väljendit pigem silmapaistva isiku tähenduses, mehed aga viitasid sellega range distsipliiniga inimesele. Polüseemsetel fraseologismidel oli näha, et fraseologismide mõistmist mõjutavad nii kasutaja vanus ja sugu kui ka laiem kontekst, kus

fraseologismi on kasutatud. Ühetähenduslikel fraseologismidel eelistas valdav enamus vastajaid ühte tähendust ning teisi tähendusvariante valiti sellepärast, et fraseologismi ei teatud või oli väljendi kasutussagedus pigem harv. Kuigi hetkel suuri tähendusnihkeid uurimuse käigus ei ilmnenu, olid polüseemsete fraseologismide tähendustel märgatavamad erinevused just vanuserühmade lõikes. See võib viidata fraseologismide semantilisele teisenemisele tulevikus.

Töö käigus läbiviidud küsitlus võimaldas hinnata uuritud fraseologismide kaasaegset kasutust ja mõistmist eri vanusest, soost ja emakeelega vastajate seas. Edasistes uuringutes oleks täpsemate järelduste tegemiseks vajalik laiendada valimit ning tagada rühmade suurem tasakaalustus. Et just polüseemsete fraseologismide tähenduste puhul esines suuremat varieerumist, siis tuleks semantilise teisenemise uurimisel seada fookusesse polüseemsete fraseologismid.

Kirjandus

- Baran, Anneli. 2008. Fraseologismide semantilise teisititõlgendamise võimalikkusest. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Estonian Papers in Applied Linguistics* 4. 17–33. <https://doi.org/10.5128/ERYa4.02>. (Vaadatud 27.04.2026)
- Baran, Anneli. 2017. Eestikeelse termini kõnekäänd kujunemislugu. *Maetagused*. Estonian Literary Museum, Department of Folkloristics (69). 77–108. <https://doi.org/10.7592/MT2017.69.baran>. (Vaadatud 11.04.2026)
- Cambridge Dictionary 2026. Cambridge University Press. <https://dictionary.cambridge.org/> (Vaadatud 22.04.2026)
- Collins = Collins English-Spanish / Spanish-English Dictionary 2026. HarperCollins Publishers. <https://www.collinsdictionary.com/> (Vaadatud 07.05.2026)
- Collins = Collins English-French / French-English Dictionary 2026. HarperCollins Publishers. <https://www.collinsdictionary.com/> (Vaadatud 07.05.2026)
- DWDS = Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://www.dwds.de/> (Vaadatud 30.04.2026)
- EKFA = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas 1998–2005. Koost. Anneli Baran, Anne Hussar, Asta Õim, Katre Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/justkui/andmebaas.php> (Vaadatud 12.04.2026)
- Erelt, Mati, Tiiu Erelt & Kristiina Ross. 2020. *Eesti keele käsiraamat*. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut. (Vaadatud 22.02.2026)
- FES = Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik 2011. Koost. Asta Õim, Katre Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/justkui/sonastik/> (Vaadatud 17.02.2026)
- FS = Õim, Asta. 2000. *Fraseoloogiasõnaraamat*. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti keele sihtasutus. (Vaadatud 15.03.2026)
- Krikmann, Arvo. 2001. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse. I*. Eesti Kirjandusmuuseum.
- Mensalo, Elsa Marianna. 2024. *Piiblist pärit fraseologismide tundmine ja kasutus eesti keelt emakeelena ja teise keelena kõnelevate üliõpilaste hulgas*. Tartu Ülikool. <https://hdl.handle.net/10062/102079>. (Vaadatud 09.04.2026).
- Merriam-Webster Dictionary 2026. Merriam-Webster, Incorporated. <https://www.merriam-webster.com/> (Vaadatud 23.03.2026)
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- OED = Oxford Learner's Dictionaries 2026. Oxford University Press. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (Vaadatud 23.03.2026)
- Pall, Valdek & Eesti Keele Instituut (toim). 2003. *Soome-eesti suursõnaraamat: = Suomi-viro-suursanakirja*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/soome/>. (Vaadatud 06.05.2026)
- Petrova, Mariya. 2025. *Eesti keele emotsioone ja tundeid väljendavad fraseologismid vene emakeelega õpilaste kasutuses*. Tartu Ülikool. <https://hdl.handle.net/10062/112252>. (Vaadatud 09.04.2026).

- Sarv, Ingrid. 1960. Rahvapärane võrdlus kui kõnekäänu eriliik. Tartu Riiklik Ülikool. <https://dspace.ut.ee/items/0b566ab7-e8e2-4ee6-9c56-6ec2dee5168a> (Vaadatud 16.02.2026)
- Sõnaveeb 2026. EKI keeleportaal. Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/> (Vaadatud 15.03.2026)
- Teksaurus = Eesti Keele Tesaaurus. *Buridani eesel*. Eesti Keeleressursside Keskus <https://teksaurus.keeleressursid.ee/synset/333581> (Vaadatud 02.05.2026)
- VAKK = Vana kirjakeele korpus. Tartu Ülikool. <https://vakk.ut.ee/> (Vaadatud 15.04.2026)
- Vakk, Feliks. 1970. *Suured ninad murdsid päid.... : (pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis)*. Tallinn: Valgus.
- Vakk, Feliks. 1984. *Miks just nõnda? : peotäis tekkelugusid ja uudistavaid lühimatku eesti fraseoloogia radadelt*. Tallinn: Valgus. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:645096>. (Vaadatud 26.04.2026).
- Õim, Asta. 2000. *Fraseoloogiasõnaraamat*. 2.-ne, täiendatud ja parandatud trükk tr. Tallinn: Eesti keele sihtasutus.
- Õim, Asta. 2017. Kujundsõnast eesti fraseoloogias. *Mäetagused* 69. 39–58. <https://doi.org/10.7592/MT2017.69.oim>.
- Õim, Asta. 2025. Vihma käest räästa alla. Eesti Keeletoimetajate Liit. <https://keeletoimetajateliit.ee/vihma-kaest-raasta-alla/>. (Vaadatud 12.04.2026)
- Õim, Asta & Katre Õim. 2019. *Lähtekohti Eesti fraseoloogia käsitlemiseks*. EKSA. Tallinn.

The use of Estonian phraseologisms and the changes in their meanings.

Summary

The subject of this bachelor's thesis is the use of Estonian phraseologisms and the changes in their meanings. A phraseologism is a semantically fused, stable word combination that can have more than one meaning. Their most common meanings are reflected in dictionaries, however, since phraseologisms can undergo semantic transformation over time, conflicting meanings can also be found in dictionaries. The aim of the thesis was to determine how well Estonian phraseologisms are known and used, and primarily in which meanings, while focusing on the shifts in their definitions. To obtain up-to-date data for the study, an online survey that covered 16 phraseologisms was conducted among adults. The selected expressions included both single-meaning and polysemous phraseologisms, whose awareness, usage and meanings were analyzed in this work. Furthermore, the study examined whether and how differences emerge among respondents based on their age, gender and mother tongue. The research questions addressed in this thesis were as follows:

- how well are the studied phraseologisms known and how frequently are they used;
- what meanings are attributed to them;
- do differences in knowledge, usage and preferred meanings arise based on age, gender and mother tongue;
- are the meanings of the studied phraseologisms undergoing change?

The analysis was based on survey responses from 142 participants, the majority of whom were young people aged 18 to 25, women and native Estonian speakers. The survey results revealed that most phraseologisms are well known among survey participants – two phraseologisms were known by all participants, and only three expressions had knowledge levels below 80%. A clear correlation between knowledge and active usage emerged. The participants' assessment of their frequency of use depended on how familiar the phraseologism was to them. In general, a trend appeared indicating that the younger the participants, the fewer phraseologisms they knew and the lower they rated their frequency of use. Only in the case of the expressions *puid alla panema*, *keele peal olema*, and *kahe silma vahele jääma* did the frequency of usage among young people proved to be higher than among older participants. This partially confirms the hypothesis proposed in previous studies that young people recognize phraseologisms, but tend to use them rarely. Women tended to know phraseologisms better and rated their usage as more frequent than men did. At the same time, when interpreting

the results, it must be considered that nearly six times more women participated in the study than men. There was a sample imbalance in other categories: for both the „other“ gender category and non-native speakers, only five respondents were represented.

For polysemous phraseologisms, a greater variation in meaning variants was observed than for single-meaning ones. In most cases, the primary dictionary definition was preferred, however, for expressions such as *selge nagu seebivesi*, *keele peal olema*, and *kõva käsi*, participants tended to opt for the secondary meaning. In the case of the *kõva käsi*, a gender-based distinction was also clearly evident. Women used the expression predominantly in the sense of a prominent individual, whereas men associated it with a person maintaining strict discipline. The results regarding polysemous phraseologisms demonstrated that the understanding of these phraseologisms is influenced by the user's age and gender, as well as the broader context in which the phraseologism appears. For single-meaning phraseologisms, the vast majority of participants preferred a single meaning, and alternative variants were typically chosen because the phraseologism was unknown or rarely used. Although no major semantic shifts emerged during the study, the meanings of polysemous phraseologisms had more noticeable differences across age groups. This may indicate a semantic transformation of these phraseologisms in the future.

The survey conducted in this thesis allowed for an evaluation of the contemporary use and understanding of the studied phraseologisms among participants of various ages, genders, and mother tongues. In further research, it would be necessary to expand the sample size to draw more precise conclusions and to ensure a better balance between demographic groups. Since the meanings of polysemous phraseologisms exhibited the greatest variation, future studies on semantic transformation of phraseologisms should focus primarily on polysemous expressions.

Lisa 1. Kõnekäändude küsimustik

Selles lisas on märgitud fraseologismid ja nende sõnastike definitsioonid paksu kirjaga.

Hea küsitlusele vastaja!

Mina olen Iris Vilba ja õpin Tartu Ülikoolis eesti ja soome-ugri keeleteadust. Oma bakalaureusetöös uurin, kui palju teatakse ja kasutatakse erinevaid eesti kõnekäände ning millises tähenduses. Seetõttu palun teil käesolevas küsimustikus vastata 16 kõnekäänu kohta käivatele küsimustele. Palun ärge kasutage vastamisel sõnaraamatuid, vaid valige antud tähenduste seast variant, mis teie arvates võiks olla õige.

Küsimustele vastamine võtab umbes 10–15 minutit. Edasi liikudes ei saa minna tagasi eelmisele lehele.

NB! Vastamiseks peab olema vähemalt 18 aastat vana.

Lisainfo saamiseks võite kirjutada meiliaadressile iris.vilba@ut.ee.

Küsimustikule vastamine on anonüümne. Vastaja võib täitmise igal hetkel katkestada.

Vihma käest räästa alla

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Halvast olukorrast paremasse olukorda sattuma**
- **Halvast olukorrast halvemasse olukorda sattuma**
- Kiiret lahendust olukorrale saama

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Krokodillipisaraid valama

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Palju nutma**
- **Nutmist teesklema**
- Rõõmust nutma

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Selge nagu seebivesi

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Miski on arusaamatu**
- **Miski on täiesti selge**
- Miski on salapärane

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Nagu hane selga vesi

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Midagi soodustav
- **Ilma igasuguse mõjuta**
- Midagi takistav
- Hästi sobiv või meeldiv

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva

- mitte kunagi

Kärbseid pähe ajama

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Kedagi valet uskuma panema**
- Kedagi intensiivselt mõtlema panema
- Rumalat mängima

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Nagu kits kahe heinakuhja vahel

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Isiku kohta, kes on erapooletu
- Isiku kohta, kes on rikas
- Isiku kohta, kes on ahne
- **Isiku kohta, kes ei oska valida**

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Hambasse puhuma

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Luiskama või valetama**
- Vilistama
- Norima

- Kedagi rahustama

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Selge nagu vesi

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Miski on peaaegu nähtamatu
- **Miski on täiesti selge**
- Miski on segane
- Miski on salapärane nagu vesi

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Keelt peksma

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Pidevalt rääkima
- Valjusti rääkima
- **Kellestki (tagaselja) halvasti rääkima**

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Puid alla panema

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean

- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Tööd kiirendama
- Tööd aeglustama
- **Kedagi meelega ärritama**
- Kedagi maha rahustama
- Kedagi maha tegema

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

(Miski) on keele peal

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Midagi on meenumas**
- **Tahe midagi küsida**
- Tahe kedagi tagarääkida
- Saladust hoidma

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Kõrvu teritama

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Tähelepanelikumalt kuulama hakkama**
- Kuulamist lõpetama või kedagi eirama
- Kedagi kritiseerima

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli

- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Kops läheb üle maksa

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Haiget saamise kohta
- **Vihastamise kohta**
- Kadeduse kohta
- Ärevuse kohta

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Kahe silma vahele jääma

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Kahevahel olema
- Erapooletu olema
- **Märkamata jääma**

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Kõva käsi

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- **Isiku kohta, kes on range distsipliiniga**

- **Isiku kohta, kes on mingil alal silmapaistev**
- Isiku kohta, kes on leebe iseloomuga
- Isiku kohta, kes on kohmakas

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Jänes püksis

Palun valige, kas te teate antud kõnekäändu.

- Tean
- Ei tea

Palun valige vastusevariantidest, mida kõnekäänd teie arvates tähendab.

- Kiire olema
- **Kartma**
- Ebamugav olema
- Ei suuda paigal olla

Kui tihti te antud kõnekäändu kasutate?

- sageli
- mõnikord
- harva
- mitte kunagi

Taustaandmed

Palun märkige oma sugu.

- Naine
- Mees
- Ei soovi öelda
- Muu:

Palun märkige oma vanus.

- 18–25
- 26–40
- 41–60
- 60+

Palun märkige oma emakeel.

- eesti keel
- inglise keel
- vene keel
- Muu:

Kommentaariid

Aitäh, et panustasite oma aega!

Küsimustiku vastuseid kasutatakse ainult bakalaureusetöö jaoks.

Lisainfo saamiseks võite kirjutada meiliaadressile iris.vilba@ut.ee.

Lisa 2. Fraseologismide tähenduste arv sõnastikes ja kasutussagedused eesti keele ühendkorpuses 2023

Tabel 3. Fraseologismide tähenduste arv sõnastikes ja kasutussagedused eesti keele ühendkorpuses 2023

Frasesologism	Tähendusi Sõnaveebis	Tähendusi fraseoloogia-sõnaraamatus	Otsing Sketch Engine'is	Sagedus eesti ühendkorpuses 2023	Sagedus miljoni kohta
Kahe silma vahele jääma	1	1	kahe silma vahele jääma	5002	1,32
			jääma kahe silma vahele	1984	0,52
			Kokku	6986	1,84
Kõva käsi	0	2	kõva käsi	2711 (neist 690 kõva käega)	0,72
Kops läheb üle maksa	1	1	kops läheb üle maksa	24	0,01
			kops üle maksa	2046	0,54
			Kokku	2070	0,55
Nagu hane selga vesi	1	1	(nagu/kui) hane selga vesi	1270	0,34
Kärbseid pähe ajama	1	1	kärbseid pähe	1027	0,27
Keele peal olema	2	2	keele peal	863	0,23
Vihma käest räästa alla	1	1	vihma käest räästa	783	0,21
Krokodillipisaraid valama	1	1	krokodillipisaraid valama	131	0,03
			valama krokodillipisaraid	107	0,03
			krokodillipisarad	220	0,06
			Kokku	458	0,12
Selge nagu seebivesi	2	1	selge nagu seebivesi	166	0,04
			selge kui seebivesi	121	0,03
			Kokku	287	0,07
Selge nagu vesi	1	2	selge nagu vesi	87	0,04
			selge kui vesi	58	0,02
			Kokku	145	0,06
Keelt peksma	1	1	keelt peksma	409	0,11
			peksma keelt	187	0,05

			Kokku	596	0,16
Kõrvu teritama	0	1	kõrvu teritama	216	0,06
			teritama kõrvu	304	0,08
			Kokku	520	0,14
Puid alla panema	1	0	puid alla panema	338	0,09
			panema puid alla	100	0,03
			Kokku	438	0,12
Nagu kits kahe heinakuhja vahel	1	1	kits kahe heinakuhja	243	0,06
			kits kahe heina kuhja	11	0,01
			Kokku	255	0,07
Jänes püksis	1	1	jänes püksis	215	0,06
Hambasse puhuma	1	1	hambasse puhuma	168	0,04
			puhuma hambasse	20	0,01
			Kokku	188	0,05

Lisa 3. Fraseologismide tähendusvariandid küsimustikus

Tabel 4. Fraseologismide tähendusvariandid küsimustikus ning nende valimise protsent

Frageologism	Enim valitud tähendus	%	Teine tähendus	%	Kolmas tähendus	%	Neljas tähendus	%	Viies tähendus	%
vihma käest räästa alla	halvast olukorrast halvemasse olukorda sattuma	65	halvast olukorrast paremasse olukorda sattuma	30	kiiret lahendust olukorrade saama	7				
krokodillipisaraid valama	nutmist teesklema	64	palju nutma	34	rõõmust nutma	2				
selge nagu seebivesi	miski on arusaamatu	53	miski on täiesti selge	45	miski on salapärane	1				
nagu hane selga vesi	ilma igasuguse mõjuta	97	midagi takistav	2	hästi sobiv või meeldiv	0	midagi soodustav	0		
kärbseid pähe ajama	kedagi valet uskuma panema	100	kedagi intensiivselt mõtlema panema	0	rumalat mängima	0				
nagu kits kahe heinakuhja vahel	isiku kohta, kes ei oska valida	97	isiku kohta, kes on erapooletu	2	isiku kohta, kes on ahne	1	isiku kohta, kes on rikas	0		
hambasse puhuma	luiskama või valetama	99	norima	1	vilistama	0	kedagi rahustama	0		
selge nagu vesi	miski on täiesti selge	91	miski on peaaegu nähtamatu	4	miski on salapärane nagu vesi	3	miski on segane	3		
keelt peksma	kellestki (tagaselja) halvasti rääkima	92	pidevalt rääkima	8	valjusti rääkima	0				
<u>puid alla panema</u>	kedagi meelega ärritama	53	kedagi maha tegema	40	tööd kiirendama	6	maha rahustama	1	tööd aeglustama	0
keele peal olema	midagi on meenumas	97	tahe midagi küsida	4	tahe kedagi tagarääkida	0	saladust hoidma	0		
kõrvu teritama	tähelepaneliku malt kuulama hakkama	99	kedagi kritiseerima	1	kuulamist lõpetama või kedagi eirama	1				
kops läheb üle maksa	vihastamise kohta	97	ärevuse kohta	1	haiget saamise kohta	1	kadeduse kohta	1		
kahe silma vahele jääma	märkamata jääma	100	kahevahel olema	0	erapooletu olema	0				

kõva käsi	isiku kohta, kes on mingil alal silmapaistev	61	isiku kohta, kes on range distsipliin	37	isiku kohta, kes on kohmakas	3	isiku kohta, kes on leebe iseloomuga	0		
jänes püksis	kartma	89	ei suuda paigal olla	11	kiire olema	0	ebamugav olema	0		

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Iris Vilba,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eesti fraseologismide kasutus ja tähenduste muutumine“, mille juhendaja on Ann Veismann, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.